
JOAN VENY
JOSEP MARTINES

ELS PSEUDOMOSSARABISMES

I. SOBRE EL MOSSARABISME *ALATXA* (*SARDINELLA AURITA*)

NECESSITAT D'UNA REVISIÓ DELS MOSSARABISMES

1. En la bibliografia referent a la lexicografia històrica s'ha observat una tendència a atribuir als mossàrabs la paternitat de certs mots, sobretot propis de parlars meridionals hispànics, a partir del tractament diferenciat que apliquen les llengües iberoromàniques.¹ El nostre eminent etimologista Joan Coromines, autor d'una obra monumental en l'àmbit tant del castellà com del català i que no ens cansarem d'elogiar, manifesta en diverses entrades dels seus diccionaris una certa flaca en aquesta direcció. El tractament palatal de CE,I llatí sol esgrimir-se com un tret favorable a la consideració de mossarabisme. Com diu C. Barceló (2008: 430, n. 37): «El auxilio del mozárabe es recurrente en Coromines para explicar voces castellanas o catalanas con una prepalatal fricativa sorda».² A aquest respecte, arrossegat per l'autoritat del mestre i d'altres estudiosos (Menéndez Pidal, Sanchis Guarner, Galmés de Fuentes), vaig recollir (Veny 1979) un bon nombre de mots del català probablement afectats per aquest canvi (apel·latius com *catxel*, *clotxa*, *clòtxina*, *muritxec*, *atxevo*, *mortitxol*, etc.; topònims com *Torretxí*, *es*

1. Em plau expressar la meua gratitud a José Enrique Gargallo i Josep Martines per la lectura que han fet d'aquest treball i pels seus suggeriments.

2. Caldria precisar «fricativa o africada»; Lausberg (1956: II, 10) mostrava la seva prevenció: «*anscheinend* [aparentment] auch in Mosarab» (la cursiva és nostra).

Picatxo, *Xintes*, etc.), potser amb un excés de generositat, car, concretament en el cas de *alatxa*, el seu possible mossarabisme ha de ser objecte de revisió: consideracions de diversa índole, especialment geolingüística, aixequen alguns dubtes sobre la seva proposta i obren finestres cap a una altra interpretació, com intentaré mostrar.

Alatxa

2. L'*alatxa* pertany a la família dels clupeids. És semblant a la sardina, un xic més gran que aquesta, de menor qualitat i viu en aigües més calentes; té una taca negra a l'escotadura de l'opercle i una línia longitudinal verdosa daurada sobre la part central dels flancs (per a una descripció detallada, veg. Duran 2007: 266). La bibliografia que s'hi relaciona presenta un vertader caos terminològic tant pel que fa als noms populars com als científics;³ correspon a Miquel Duran (2007: 259-270) haver posat ordre en el joc de correspondències entre uns i altres, partint de bones observacions del menorquí Ferrer Hernández (1903); vet aquí les correspondències que proposa:

alatxa = *Sardinella aurita*
sardina = *Alosa sardina* (= *Sardina pilchardus*)
amploia = *Meletta vulgaris* (= *Sprattus sprattus*)
saboga = *Alosa fallax nilotica*
aixavo (o *aixàvol*) = *Alosa alosa*

Àrea

3. El mot s'ha recollit a pràcticament tota la costa de parla catalana (amb el Rosselló [Centelles 1981: 111]); pel sud, continua pel litoral murcià (Garcia Girona) i andalús (*ALEA* mapa 1102; Martínez González 1992: 149-150), dos ports de Hierro (Canàries) i ports nord-africans (Ceuta, Melilla) (*LMP* 534, freqüentment amb la variant *lacha*, per afèresi; vegeu mapa 1),⁴ i pel nord, la isoglossa «*alatxa*» s'allarga per la costa llenguadociana (Seta, Mèsa, Massilhan, Agde, Gruissan, Bages, Peiriac, Sigean, Port la Novèla [Martínez]), provençal («in un trattato medioevale sui pesci si attribuisce la f. *halashia* ai Marsiglesi, *laccia* ai romani», Battisti-Alessio), lligur (*alàcia*, *làcia*,

3. Veg. Ruffino (1977); *Vocabolario della Lingua Italiana*, s. v. *alàcia*; DHLE, s. v. *alacha*.

4. Tot i que els resultats es basen en el núm. 534 del *LMP*, s'hi han afegit les respostes «*alatxa*» d'altres clupeids (532 *Sábalu*; 533 *Espadín*) que probablement corresponien a la *Sardinella aurita*.

àcia «cheppia, alosa», Cortelazzo-Petrarco 1995), toscana, corsa (*allaccia, laccia, leccia*; Miniconi 1994), siciliana (*alaccia* «sorta di sarda più grande» Battisti-Alessio; *al'acča*, a voltes nom donat també a la *Clupkea sprattus* i a la *Alosa fallax nilotica*, Ruffino 1977); també a Malta *lačči* (Aquilina 1969).

A la península Ibèrica, fora de l'àrea assenyalada, només es troba esporàdicament a la costa cantàbrica: *lachía (sic)* (Lequeitio [Biscaia]), *lacha* (Laredo [Santander], Santander; Llanes, Sada [Oviedo] *LMP*; Tazones, Lastres 'clupea sprattus', Barriuso 1986); també a la gallega (Ríos Panisse 1977: 229); i la isoglossa andalusa entra dins Portugal solament en la localitat de Vila Real de San Antonio. Per a la distribució de l'espècie a la Mediterrània i nord-est de l'Atlàntic, veg. *Fishes* (1: 278).

Documentació catalana

4. 1313 (*Boletín de la Academia de Buenas Letras*, XII, 422, ap. *DECat*, I, 136b)
 1361: «*alatxa grossa y menuda sis diners*» (ap. *DCVB*)
 1555: «l diner per comprar *alatxeta*» (*DCVB*)
 1640: «*Alatxa*. Scombrus» (Torra 1640)
 1696: «*Alatxa*. Peix. Hic scombrus» (Lacavalleria)
 1722: «*Alatxa*», «*Halatxa*» (Salvador, ap. Lleonart & Camarasa: 58 i 104)
 1750: «*Alatxa*, sardina y aladroch» (Postura)
 1751: «*Thrissa Rond. Alatx (sic)*» (Cleghorn: 45)
 1786: *Alatxe* (Memorial)
 1791: *Alacha* (Noticia: 19)
 1802: «*Alatja*. Plur. *Alatges*. Que pronunciem *Alacha*: semetja a la Sardineta» (Orellana: 1)
 1803: «*Alatxa* pex. Alache, scombrus» (Esteve *et alii*)
 1836: «Peces y mariscos que se pescan en nuestros mares: Aladroch, *Alatxa*, Albocora...» (Bover: 22)
 1839: «*Alatxa*. Pex, espècie de sardina. [cast.] Alacha. [Llat.] Scombrus, scomber, bri» (Labèrnia)
 1839: *Alatxa*. Espècie de sardina. [cast.] Alacha. [llat.] Scombrus. [fr.] Célerin. [it.] Specie di sardella (Quintilingüe)
 1840: «*Alatxa* Péix. [cast.] Alache o sardina»; «*Alatxbeta (sic)*. [cast.] Alachuela ô sardineta» (Figuera)
 1855: «*Clupea* L. - *Spratus* L. - [cat.] *Alacha*, sardina» (Graells: 510)

1858: «*Alacxa*. Pescado de mar parecido al arenque, aunque mas [sic] pequeño. [cast.] Sardina. *Clupea sprattus*.// *Alacxa gròssa*. Especie de sardina mucho mayor que la común. [cast.] Alache, lache. Sábalo. [llat.] Halex// *Alacxa pixòta* fam. *Alacxa gròssa*// *Alacxa vèra* Especie de sardina algo mayor que la común. [cast.] Caramel. [llat.] Halex parva// *Alacxèta* *Alacxa* en la primera accepció [...] // Adorno que suele haber en algunos uniformes militares y consiste en unos como alamares de galon que terminan en punta. [cast.] Sardineta.// *Alacxènc* *Alacxona* dim. *alacxèta*, en la 2ª acc.// *Alanaxenc* [sic] Lo que se parece a la sardina o alacha. // *Alacxer* ... *Alacxòta*» (Amengual)

1867: «*Clupea sprattus* L, cast. sardina, sardineta, bojeta en Aragón (Dicc. Acad.); val. sardina (Graells, los pescadores).- *Clupea sardina* Cluv. cast. val. cat. sardina (Asso, Per.[ez] Arcas), los jóvenes emplea (Sán[chez] Reguant, los pescadores).- *Alosa communis* Yarr. - *Clupea alosa* Linn. val. cat. saboga (Ros, Palmireno, Escolano, Asso, Orellana, el adulto; *alatja* (Orellana, Graells).- *Alosa finta* Cuv. - *Alosa vulgaris* Valenc., cast. val. cat. como la anterior» (Cisternas: 31-32)

1868: S[ardinella aurita] Val. Bal. *Sardina*. Mall. *Alatxa*, más comunmente. *Alatxa pixota*, cuando es grande. Baleares!

Menorca (Cleghorn, Ramis, Pérez Arcas), Ibiza (Delaroché). Mall. (Weyler)

Sp[ratella pumila] Val. Bal. *Alatxa*. Mallorca! Ibiza! Menorca (Pérez Arcas) (Barceló: 16); (el signe d'admiració usat per aquest autor indica que aquest ha vist i observat l'espècie al lloc senyalat)

1887: *Alatja* *Alosa*, alacha, sabalo, saboga, lacha. *Alosa vulgaris* Valenc. V. saboga.// *Saboga*. *Alosa*, alache, lache, sabalo, saboga. *Alosa communis* Carr. (Esteve)

M'estalvio citacions del s. xx que es poden trobar a Duran 2007: 266.

Notem la profusió de derivats en mallorquí (Amengual), així com el seu ús metafòric (*alatxa* [dels militars]) = cast. *sardineta*), probablement per metàfora de la línia daurada dels flancs del peix amb el galó de l'uniforme militar.

Etimologia

5. Segons Coromines, *alatxa* deriva del llat. ALLECE (HALLEC, -ECIS) 'espècie d'escabetx; el peix que s'amania amb aquest escabetx', transmès pel mossàrab *läč* a l'ár. *läč*, col·lectiu sobre el qual l'àrab vulgar hauria format el nom d'unitat *lača* amb article, *al-lača*, d'on vindria el nom català i castellà (1980, *DECat*); abans (1954) ja s'havia manifestat en aquest sentit: «[...] del lat. ALLEC, ALLECIS (o HALLEC, -ECIS) especie de garo o escabeche, 'el pescado que se condimenta con él', pasando por el

dialecto mozárabe [...], cat. *alatxa* [1361] también de origen mozàrabe» (DCEC, 1, 74-75). La proposta és seguida pels epígons de Coromines (Bruguera 1996) i per autors espanyols (Ríos Panisse 1977: 210; San Nicolás 2000: 234) i estrangers (Battaglia 1961: «per via mozaraba»).

Meyer-Lübke (1921: 24) ja s'inclinava pel mossarabisme: «[...] parece que el mozárabe es la fuente de la voz española pero hay que suponer que el préstamo tuvo lugar en una época en que aun existía la *a*-. El mozárabe **alaza* deriva correctamente de HALICE».

Sanchis Guarner (1960: 316) veia «probable mozarabismo» en *alache* < ALLECE i *cherná* < ACERNIA, entre altres.

Segons Battisti-Alessio (1975 s. v. *alàccia*): «sembra da una forma maghrebina (*aleže*) dal lat. *hallec*», informació presa del REW 4001 («maghreb. *aleza* (> sp. *aleche* 'Fischlebragout, balear *alatxa*»), però s. v. *alice* «acciuga» tot assenyalant el mateix origen llatí, especifica «sorta di salsa analoga al *garo* fatta con gli intestini di pesci secchi o fermentati, dal gr. *halykón*». Pareix que els autors atribueixen origen diferent a les formes italomàniques *alàccia* i *alice*; les dues, procedents del llatí, però a través de l'àrab la primera (no al·ludeix al «mossàrab»), i des del grec, la segona, com ja feia Diez (EWRS, 1887, 1, 240).

Dificultat de l'estudi dels mossarabismes

6. Tornant als mossarabismes, no cal repetir la dificultat del seu estudi. Els investigadors hi han insistit diverses vegades. «[...] la determinación de los mismos no es sencilla: la documentación es escasa y la fonética no siempre descubre específicas peculiaridades» (Galmés de Fuentes 1967: 318). «S'han aventurat teories més o menys fonamentades i freqüentment molt discutibles» (Moll 1952 [2006]: 57). I altres han negat la seva existència: per exemple, Carme Barceló, que conclou un dels seus escrits (2008: 430-431) així:

Dotado [Coromines] de unos más que amplios conocimientos lingüísticos, tal vez, en su incansable búsqueda de nuevos materiales, no tuviera tiempo suficiente para contrastar la información; o tal vez, por su profunda creencia en los substratos y su desmesurado deseo de explicarlo todo, ni siquiera se planteara que la lengua «mozárabe» fue un invento de Simonet a partir de las fuentes árabes de que dispuso.

Esculls en el mossarabisme de alatxa**a) Anàlisi de la hipòtesi de Coromines**

7. L'explicació de Coromines parteix d'un étim llatí HALLECE ('salsa de peix' → 'peix') convertit en (léč[e]) en mossàrab i arabitzat en *läč*, col·lectiu que en àrab vulgar i amb l'article hauria passat a designar la unitat, *al-lača*. Fa referència a una atestació d'Al-Idrisi, però que no cita: es tracta del mot *lağ*, un peix que es troba en el llac de Bizerta (Ineichen: 161 i n. 19). El recurs al mossàrab i a l'àrab sembla que justificaria el pas a *a*, per la inestabilitat del vocalisme àrab, i el pas semàntic de la 'salsa, espècie de garum' a 'peix'. Tanmateix, no cal aquest camí, atès que *lag* és un *hapax legomenon*, que el pas de *-etxe* > *-atxe*, *-atxa* es podria explicar per l'atracció del sufix derivat de -ACEA (el mateix Coromines s'hi refereix)⁵ i que el pas de la salsa a l'espècie ja es troba documentada en llatí tardà: «quoddam salsamenti garo et muriae similis» (Plini) → «pisciculus ad salsamenta idoneus» (Du Cange) (ap. Santarelli 2000: 23); una metonímia semblant hauria tingut lloc en el *garum* llatí («sorte de sauce de poisson», Ernout-Meillet) i el seu probable derivat català *garota*, *garoina* 'eriçó de mar' (Corcoll).

b) Frequent àrea local dels mossarabismes

8. En general, els mossarabismes, dins la península Ibèrica, solen tenir una àrea limitada, restringida. Així, trobem en andalús *cambalada* 'vaivé d'un borratxo', *aira* 'era', *mayuelo* 'albercoc', *parata* 'banca', *chicharo* 'pèsol', *conchil* o *concilla* 'molusco', etc.; són pocs els que presenten una àrea més àmplia (*corcho*, *chinche*, *marchito*) (Galmés de Fuentes: 319-324). També s'han recollit topònims d'identica procedència (Sanchis Guarner 1960: 301-303). Moll (1952: 58) considera mossàrabs, com han reconegut els estudiosos, noms de lloc de València i Balerars com *Campos*, *Muro*, *Petra*, *Elx*, *Cortixelles*, etc. i es mostra caut respecte als apel·latius: «potser en alguns noms comuns que presenten [tʃ] procedent de CE,I llatina, com ara *càrritx* < CARRICEU, *xerna* < ACERNIA, *fardatxo*». Només *xerna* és força general (veg. § 12), mentre que *càrritx* és solament balear i *fardatxo* valencianotortosí, aquest, a més, segons Casanova (2001: 150), procedent de l'aragonès. Jo mateix (Veny 1978: 52) atribuïa a la capa mossàrab topònims mallorquins com *Capocorb*, *Porto-saler*, *es Colombar*, i mots comuns com val. *orandella* 'oreneta', *pando* 'garrut, camatorí', *colomello*, *cuquello* o el mall. *xitxero*

5. A les *Ordenaciones* de Màlaga i Granada (ss. xv-xvi) apareix *lecha* mentre que a les posteriors *Conversaciones* (s. xviii) ja trobem *lacha*, al costat de *alacha*, *alache*, *alecha* (Mondéjar 1991 [1977], pp. 412 i 422).

‘pèsol’; per als topònims no crec que hi hagi lloc a discussió (Aguiló [2002: 283-287 i 229-236] n’ha donat a conèixer de nous: *Comen, Es Camp Cucurutx*), però, entre els apel·latius, ara crec, amb Casanova (2001), que *colomello* i *cuquello* tenen segell aragonès (< antic **colomiello*, **cuquiello*) i tinc els meus dubtes respecte a *xitxero*, d’àrea reduïda a Mallorca, que té *pèsol* com a geosinònim (*ALDC*, iv, mapa 864) i està mancat de documentació antiga.

Estem, doncs, en un terreny insegur, cal anar amb prudència i obrir les portes cap a les altres llengües romàniques.

c) Difusió dels arabismes ictionímics

9. Els ictionims d’origen àrab generats al sud de la península Ibèrica —pocs— han pujat per les costes occidentals portugueses i per les orientals fins arribar a les de Tarragona o, màxim, a les de Barcelona, però no arriben a Occitània: és el cas de (*al*)*bacora* (Thunnus alalunga, Germe allalunga) (*LMP* 593) (port. *albacora*, *alvacora*, *alvacoria*); l’andalús *japuta* s’enfila per les costes portugueses (*xaputa*) (*LMP* 559; Vitorino 59) sense passar de la frontera castellonenca (var. *saputa*). Altres vegades no hi ha ascensió cap al costat catalanoparlant: l’and. *zafio* (*Conger conger*, cat. *congre*) (< àr. *safi* ‘pur, clar, límpid’) perviu precàriament a les costes andaluses —on rep la competència de *congrío*—, i s’estén per dos terços de les portugueses (*LMP*, 640; Mondéjar 1982); menys prolongació ha tingut *albur*, *Mugil cephalus*, que ha perdut vigència enfront de l’intrús *liza* i del que es coneixen escassos supervivents (Mondéjar 1991 [1987]: 470 i n. 2; no trobem cap resultat a *LMP* 539 i 540).

En canvi, *alacha/alatxa* presenta continuïtat per les costes occitanes i més enllà.

d) Àrea àmplia de *alatxa*

10. Efectivament, si revisem l’àrea que hem donat de *alatxa* (§ 2), amb la visualització de l’àrea oriental de la península Ibèrica que trobem al mapa, constatem una presència massiva d’aquest ictionim a tota la costa del Mediterrani occidental. I ens podem preguntar: tenim arabismes, o mossaraboarabismes, que s’hagin estès d’una manera tan àmplia? Era tan important la pesca en terres nord-africanes que hagin pogut difondre els seus ictionims cap al nord?

Sembla que una observació objectiva no dona respostes afirmatives a aquestes preguntes. Efectivament, la pesca en el litoral africà ha estat practicada sobretot per pescadors europeus; en paraules d’Oman (*apud* Ineichen 163):

l'elemento di rilievo che ha partecipato in non piccola misura alla formazione dei nuclei dediti alla pesca nei paesi arabi mediterranei è costituito dalle colonie di pescatori stranieri, italiani, maltesi, spagnuoli e greci distribuiti un po' in tutta l'Africa settentrionale dall'Egitto al Marocco.

És sabut que els menorquins hi van tenir un paper important: ictiònims baleàrics com *serrà imperial*, *escorbai*, *rafel*, *gerret*, *xucla*, *mora*, etc. són usats en les costes nord-africanes (Veny 2007 [2004]: 128).

Hipòtesi italiana

II. Quan hom surt de la península Ibèrica i contempla l'extensió de *alatxa* dins la Romània occidental li assalten dubtes seriosos sobre el seu origen mossàrab o arabomossàrab. I no és d'estranyar que hagin sorgit altres propostes, com la de derivar el mot directament del llatí sense l'intermediari àrab, com és el cas de Cornide (1749, ap. *DHLE*), que, després de comparar diversos noms (*alache*, etc.), assevera «palabras todas derivadas del latino HALEX con que se denomina el arenque»; igualment fa el *Vocabolario della lingua italiana* (1986): «alàccia (da una voce diffusa sulle coste del Mediterraneo occidentale alterazione del lat. (h)altec, -ecis».

Moll, en el volum primer del *DCVB* (1930), donava com ètim del cat. *alatxa* l'it. *alacia* i només a la segona edició del susdit volum (1968) recollia la proposta de Coromines, però al costat de la italiana: «[...] del llat. ALLECE, m. s. //I a través del mossàrab (segons Cor. *DECast*, I, 74) o a través de l'it. *alacia*, m. s.».

La proposta alternativa del gran filòleg menorquí s'arreglerava en una important línia de manlleus del català a l'italià —que criticaria curiosament Coromines («Moll [...] sempre italòman», *DECat*, VIII, 372b, 42-43), que, com s'ha demostrat, ha tingut especial força en balear; recordem casos com *anxoà*, *jonqueti*, *rosseti*, *ferrassa*, *amargot*, etc. (Veny 2007 [2004]: 119; 2009 [2008]: 31-33).

Nosaltres, que havíem estat proclius al mossarabisme de *alatxa* (Veny 1979, 468 i 472), més tard (Veny 2004 [2007]: 114), amb més informació, escrivíem:

No seria estrany que [*alatxa*, *xerna*] ens haguessin arribat des d'algun dialecte italià, atès que comptam amb ictiònims d'aquesta procedència (*ferrassa*, *jonqueti*, *rosseti*, etc.) i que aquelles formes no són desconegudes per aquelles costes italianes.

Ara, amb més informació geogràfica, podem ampliar aquesta idea i fer més precisions sobre el dialecte propagador i la via de propagació. No podem oblidar que a la costa meridional d'Itàlia la *c* intervocàlica davant de vocal palatal va donar [tʃ]

com també a la costa central fins al s. XIV (detſi < DECE), quan passa a fricativa (Rohlf's 1966: 289-290); per tant, no seria desgavellat que una evolució ALLECE > *aletſe*, *alatſa*, variant amb canvi de sufix (ALLACEA), tingués lloc al litoral de Toscana i de Nàpols, d'on pugés cap a Ligúria (on no podia ser canvi autòcton car CE,I > [ʒ], [z] [Rohlf's: 290]), i després cap a Provença i Llenguadoc per a continuar cap al domini català. Del s. XII al s. XV, va ser molt potent el domini marítim i comercial de Gènova al Mediterrani especialment occidental, així com Venècia va exercir la seva supremacia sobre el Mediterrani oriental. Gènova va expandir el seu influx vers Provença, la península Ibèrica i l'Àfrica septentrional; Aprosió (2008) ha remarcat la força d'aquesta expansió amb conseqüències d'índole lingüística importants, relatives al vocabulari nàutic; segons aquest autor, haurien passat a l'occità mots com *carena*, *libanum*, *nauchier*, *aman*, etc., que haurien arribat al català, a més de *car*, *carraca*, *sagetia*, *arganell*, *gaó*, etc. mots que, en part, Coromines (1936) havia interpretat com a hel·lenismes i que hauran de ser objecte d'una anàlisi diacrònica meticulosa. Aquest camí occità → català, amb eventual arribada a les costes andaluses, ha estat el procés més normal pel que fa sobretot a noms de la nàutica i de la pesca: recordem el gran nombre de noms del mar que, a part de les enumeracions d'Aprosió, han entrat en el català des de les costes occitanes: ictiònims com *rascassa* (Colón 1967: 185), *garneu* (Veny 1992), *dot*, *xanguet*, *oblada* (Veny 2008: 31-33), etc., i vocables relacionats amb les barques com *goa*, *gànguil* (Lleonart-Camarasa: 28-29), *pantasana* (Llorca: 86), *remendar* (que estic estudiant), etc. I una bona part ha arribat a les costes murcianes i andaluses. No falta documentació sobre la intensitat de la presència de pescadors catalans per terres meridionals. El *Reglamento de navegación y pesca del año 1773 de la provincia de Mataró* (*apud* Martínez González: 213-215) fa referència a les pesqueres dels catalans:

de los ramos utiles de Comercio y Tráfico de la Provincia es el de la sardina de Ayamonte, donde parece que ahora quarenta años apenas havia tres, o quatro Jávegas que la pescaban para embiar salpresada a San Lucar, Sevilla, Puerto de Santa Maria y Cadiz, hasta que habiendo ido pescadores de Canét, y sucesivamente de Torredeembarra, y esta Ciudad [Mataró], principiaron a fomentar la pesca, que después dejaron a los Naturales, y formaron Compañias para espichar o arencar la Sardina, introducida en todo el Reyno, y aun en Francia...

Cuando la situación en el Mediterráneo se estabilizó y se alejó de nuestras costas el peligro de los barcos piratas norteafricanos (siglo XVIII), aparecieron los pescadores catalanes que tenían embarcaciones adecuadas, técnicas más modernas y vías de comercialización eficaces. A ellos se deben muchos de los utensilios que usan todavía los marineros granadinos y, lógicamente, los nombres de esas «cosas» y de los animales que enseñaron a capturar a los pescadores de esta costa.

En canvi, no es donen casos de mots semblants que s'hagin enfilat des del sud de la península Ibèrica cap a les costes septentrionals fins a Occitània. Sabem de certes onades emigratòries, des del s. XIX, especialment cap a l'Ametlla de Mar, Palamós i Roses, procedents de la Vila Joiosa i Benidorm (Llorca 2000: 39-42); però els seus efectes lingüístics s'han limitat a algun canvi fonètic que afecta sobretot la població marinera o a la introducció d'algun terme relatiu a la xàvega (Bech 1980; Lloret 1993).

Comparació amb la isoglosa de xerna

12. Serà interessant comparar l'àrea del mot que ens ocupa amb la de *xerna*, variants *xerla*, *gerla* (veg. mapa 2), on també era present el grup CE (< llat. ACERNIA); notem: 1) que la isoglosa en la costa oriental peninsular comença a Sant Carles de la Ràpita (localitat núm. 22 del mapa); que, més al nord, es troben altres ictionims (*famfre*, *rascàs*, *rascassa*, *dot*) i que, per tant, no hi ha continuïtat de *xerna* cap a l'occità; 2) que la isoglossa baixa cap al sud, passa per l'andalús i remunta el litoral portuguès (*cherne*, variants *cherla*, *chern*); 3) que podríem pensar en un derivat de ACERNIA amb un primer resultat **(a)tserja* que, amb dissimilació de palatals, hauria quedat *tserna*, potser —ara sí— per via mossaràbiga o, simplement, per arcaisme, sense passar a **serna* (trobem *sèrnia*, sense palatal, en alguns ports genovesos, cf. Cortelazzo & Petrarco Siccardi 1995); seria un cas semblant al de *baila* 'llobarro pigallat, *Dicentrarchus punctatus*' (Veny 1993) (< llat. VARIA), la isoglosa del qual va de Barcelona, passant per Andalusia, a la costa portuguesa fins al nord del riu Mondego. Aquí no cal recórrer a la influència italiana.

Aragonesismes i no mossarabismes

13. Durant algun temps, s'han atribuït al mossàrab força mots del valencià, d'àmbit no ictionímic, que no s'explicaven pel fonetisme evolutiu propi del català; molts d'ells troben avui una explicació en el marc de la colonització aragonesa des de l'anomenada Reconquesta (veg. Veny 2006, 131); es tracta de mots allunyats de les esferes nàutica i pesquera i, per tant, sense incidència en el tema que tractem.

Conclusions

14. Tot i que cal admetre un cert nombre de mots, apel·latius i sobretot topònims, atribuïbles a un tractament fonètic «mossàrab» (*romandalusí* volen que es digui

ara), no sembla que el cas de *alatxa* pertanyi a aquest grup. Els mossarabismes, tret d'algunes excepcions, coneixen generalment una extensió més aviat reduïda mentre que el tipus «*alatxa*» s'estén per les costes del Mediterrani occidental.

Quant a l'expansió dels ictiònims de les terres nord-africanes cap a les costes europees, més aviat va ser a l'inrevés, car les relacions marítimes i pesqueres tenien per protagonistes els pescadors italians, espanyols, menorquins, grecs, etc., que realitzaven la pesca pel litoral africà. Dialectes meridionals i centrals d'Itàlia practicaven el canvi del llatí *CE, I > [tʃ]* que, sens dubte, va afectar el mot *HALLECE*: arribat a Ligúria, a través de la potent expansió genovesa i seguint la costa provençal i llenguadociana, hauria arribat fins a Andalusia, amb poca incidència en el litoral portuguès, com sol passar amb mots baixats des d'Occitània, com són els casos de *xanguet* (Veny 2008) i *garneu* (Veny 1992), la isoglossa dels quals s'atura a la frontera de l'andalús amb el portuguès.

Tanmateix, no podem oblidar les intenses relacions comercials de Génova amb Andalusia, especialment amb el port de Sevilla, i, doncs, admetre que *alatxa* fos un genovesisme directe, com, segons Mondéjar (1991 [1977]), ho hauria estat *anxo[v]a*; de tota manera, la continuïtat de la isoglossa des del litoral occitano-català aixeca dubtes sobre aquesta altra via.

JOAN VENY

Institut d'Estudis Catalans

Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILÓ, Cosme (2002) *Toponímia i etimologia*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ALARCOS LLORACH, Emilio (1960 [1983]) *Estudios de lingüística catalana*, Barcelona, Ariel.
- ALDC = Joan VENY & Lídia PONS GRIERA (2008) *Atles Lingüístic del Domini Català*, IV, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- AMENGUAL, J. J. (1858-1878) *Nuevo diccionario mallorquín-castellano-latín*, Palma de Mallorca.
- APROSIO, Sergio (2008) «Genova centro di formazione e di irradiazione del covabolario marittimo nel Mediterraneo occidentale», dins Vincenzo Orioles & Fiorenzo

- Toso (eds.), *Circolazioni linguistiche e culturali nello spazio mediterraneo. Miscellaneai di studi*, Recco, Università degli Studi di Udine / Centro Internazionale sul Plurilinguismo, pp. 267-278.
- AQUILINA, J. (1969) *Nomi maltesi di pesci molluschi e crostacei del Mediterraneo, compresa la terminologia marinaresca e peschereccia*, Malta, Malta University Press.
- BARBIER (fils), Paul (1914) «Noms de poissons. Notes étymologiques et lexicographiques. VI», *Revue des Langues Romanes*, 57, pp. 314-318.
- BARCELÓ COMBIS, FRANCISCO (1868) *Catálogo metódico de los peces que habitan o frecuentan las costas de las Islas Baleares*, Madrid, Imprenta y Librería de Aguado.
- BARCELÓ, Carmen (2008) «El mozárabe en la obra de Joan Coromines». [Reproduït dins Antoni M. Badia Margarit & Joan Solà (ed.), *Joan Coromines, vida y obra*, Madrid, Gredos, pp. 400-435.]
- BARRIUSO, Emilio (1986) *El léxico de la fauna marina en los puertos pesqueros de Asturias central*, Oviedo, Instituto de Estudios Asturianos.
- BATTAGLIA, Salvatore (1961-1981) *Grande dizionario della lingua italiana*, Torino.
- BATTISTI, Carlo & Giovanni ALESSIO (1948) *Dizionario etimologico italiano*, Firenze.
- BECH I CAMPS, M. Montserrat (1980) «La vocal neutra final al parlar de Roses. Precisions sobre el vocalisme empordanès», dins J. Bruguera & J. Massot i Muntaner (eds.), *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 657-668.
- BOVER, Joaquín M. (1836) *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca*, Palma. [1864, 2ª ed.]
- BRUGUERA, Jordi (1996) *Diccionari etimològic*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CABRERA GONZÁLEZ, María Rosario (1997) *El món mariner a Dénia. Estudi etnolingüístic*, Ajuntament de Dénia / Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta / Institut de Cultura «Juan Gil-Albert».
- CASANOVA, Emili (2001) «Llengües en contacte a l'Edat Mitjana al Regne de València: el cas de l'aragonès i del castellà», dins M. Antònia Cano, Josep Martines, Vicent Martines & Joan J. Ponsoda (eds.), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 135-160.
- CENTELLES, J. (1981) *De la Méditerranée aux étangs et marécages*, Banyuls-sur-Mer.
- CISTERNAS, Rafael (1867) *Catálogo de los peces comestibles que se crían en las costas españolas del Mediterráneo, y en los ríos y lagos de la provincia de Valencia*, Valencia, Imprenta de D. José Mateu Garin.

- CLEGHORN, George (1751) *Observations on the epidemical Diseases in Minorca from the year 1744 to 1749*, London.
- COLÓN, Germà (1967) «Occitanismos», dins M. Alvar, A. Badía, R. de Balbín, L. F. Lindley Cintra (dir.), *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, II. *Elementos constitutivos. Fuentes*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pp. 153-192.
- CORCOLL, Antoni (2010) «L'erigó de mar: estudi antropològic, geolingüístic i etimològic», tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- COROMINES, Joan (1936) «Les relacions amb Grècia reflectides en el nostre vocabulari», *Estudis Universitaris Catalans*, 22, *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics*, III, pp. 283-315. [Reed. dins J. Coromines, *Entre dos llenguatges*, III, Barcelona, Curial, 1977, pp. 178-230.]
- CORTELAZZO, Manlio & Giulia PETRARCO SICCARDI (1995) «I pesci e altri animali marini», in M. Cortelazzo, M. Cuneo, G. Petracco (eds.), *Vocabolario delle parlate liguri. Lessici speciali*, 2-I, Genova, Consulta Ligure, pp. 21-98.
- DHLE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario histórico de la lengua española*, Madrid.
- DURAN, Miquel (2007) *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana*, I. *Àgnats, condriactis, osteïctis (1ª part)*, Mallorca, Moll.
- Ernout-Meillet = A. ERNOUT & A. MEILLET (1985), *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, París.
- ESTEVE, Antonio (1887-1888) «Vocabulario valenciano-castellano de los peces que se crian [*sic*] en las costas españolas del Mediterráneo y en los ríos y lagos del reino de Valencia», *El Archivo*, II, pp. 153-158.
- ESTEVE *et alii* (1803) = Joaquín ESTEVE, Joseph BELVITGES, Antonio JUGLÀ, *Diccionario catalán-castellano-latín*, Barcelona.
- EWRS = Friedrich DIEZ (1887), *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, Bonn.
- FERRER ALEDO, Jaime (1906) *Catálogo de los peces de Menorca*, Mahón, Imprenta de El Porvenir del Obrero. [Nova ed. ampliada, dins *Revista de Menorca*, 5ª època, XXV-C, 1930, pp. 225-259.]
- FERRER HERNÁNDEZ, J. (1903) «Materiales para la fauna ictiológica de las Baleares», *Boletín de la Sociedad Española de Historia Natural*, 6, pp. 460-462.
- FIGUERA, Pere Antoni (1840) *Diccionari mallorquí-castellà*, Palma.
- Fishes = P. J. P. WHITEHEAD, M.-L. BAUCHOT, J.-C. HUREAU, J. NIELSEN & E. TORTONESE (red.), *Fishes of the North-eastern Atlantic and the Mediterranean*, Bungay, Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture.

- GALMÉS DE FUENTES, À. (1967) «Dialectalismos», dins M. Alvar, A. Badia, R. De Balbín & Lindley Cintra (dirs.), *Enciclopedia Lingüística Hispànica*, II, Madrid, pp. 307-324.
- GARCÍA SORIANO, Justo (1932) *Vocabulario del dialecto murciano*, Madrid.
- GARCIA, Xavier (1980) *La vida marinera a Vilanova i Geltrú*, Barcelona, Selecta.
- GIBERT, Agustí M. (1913) *Fauna ictiològica de Catalunya*, Barcelona.
- GRAELLS, M. P. (1855) *Catálogo de los peces de las costas de Cataluña y Valencia*, Memoria de la Comisión del mapa geológico de la provincia de Madrid.
- GRIERA, Antoni (1923) «Els noms dels peixos dels mars i rius de Catalunya», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, II, pp. 33-79.
- HUGUET SESMA, Alícia (1991) *Catàleg d'espècies d'interès pesquer a Catalunya*, Barcelona, Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca de la Generalitat de Catalunya.
- INEICHEN, Gustav (1978-1970) «Il lag di Al-Idrisi», *Bollettino dell'Atlante Linguistico, Mediterraneo*, 10-12 (*Studi offerti a Mirko Deanovic*), pp. 159-165.
- ISTITUTO DELLA LINGUA ITALIANA (1986) *Vocabolario della Lingua Italiana*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana.
- LABÈRNIA, Pere (1839-1840) *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Hereus de la Vda. Pla.
- LACAVALLERIA, Joan (1696) *Gazophylacium catalano-latinum*, Barcelona.
- LAUSBERG, Heinrich (1954) *Romanische Sprachwissenschaft*, Berlin, de Gruyter. [Versió castellana, *Lingüística Romànica*, Madrid, Gredos, 1965.]
- LLEONART, Jordi & Josep M. CAMARASA (1987) *La pesca a Catalunya el 1722 segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*, Barcelona, Museu Marítim.
- LLORCA IBI, Francesc Xavier (2000) *El llenguatge mariner de la Marina*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- LLORET, M. Rosa (1993) «Alacantinismes en el lèxic mariner de Roses», *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona/Alacant, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat d'Alacant / Universitat de València / Universitat Jaume I, pp. 529-540.
- LMP = M. ALVAR, dir. (1985-1989) *Léxico de los marineros peninsulares*, vol. 3, Madrid, Arco/Libros.
- MARTÍNEZ = Enquestes procedents de la seva tesi en curs.
- MARTÍNEZ GONZÁLEZ, Antonio (1992) *Terminología marinera granadina. Contribución al estudio del habla marinera de Granada*, Granada, Universidad de Granada.
- Memorial = *Memorial literario instructivo y curioso de la corte de Madrid*, mayo de 1786, núm. 29, tomo VIII, pp. 362-369.

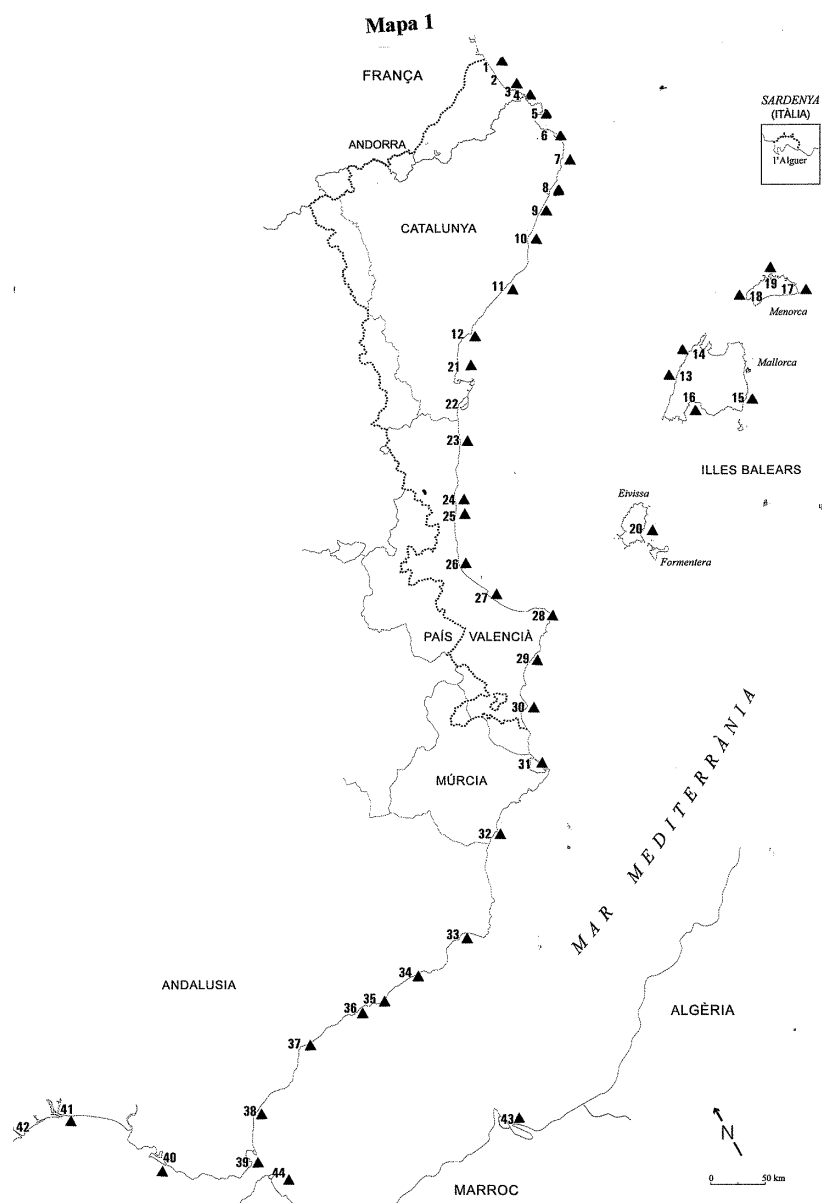
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1921) «La evolución de la “C” latina delante de “E” e “I” en la Península Ibérica», *Revista de Filología Española*, 8, pp. 225-251.
- MINICONI, Roger (1994) *Les poissons et la pêche en Méditerranée. La Corse, Gênes, Alain Piazzola & la Marge*.
- MOLL, Francesc de B. (1952) *Gramàtica històrica catalana*, Madrid, Gredos. [Versió catalana corregida i anotada per J. MARTÍ MESTRE, València, 2006.]
- MONDÉJAR, José (1977) «Los nombres de los peces en las Ordenanzas municipales (siglo XVI) de Málaga y Granada», *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo*, Madrid/Málaga, CSIC / Ayuntamiento de Málaga, pp. 195-231. [I dins Mondéjar 1991, pp. 405-448.]
- (1982) «Congrio y zaffio: un capítulo de ictionimia mediterránea y atlántica», *Vox Romanica*, 41, pp. 206-219. [I dins Mondéjar 1991, pp. 449-468.]
- (1987) «De ictionimia arabigoandaluza: *Albur (Mugil cephalus L.)*», dins *Homenaje al Profesor Darío Cabanelas Rodríguez O. F. M., con motivo de su LXX aniversario*, 1, Granada, Universidad de Granada, pp. 77-94 [I dins Mondéjar 1991, pp. 469-491.]
- (1991) *Dialectología andaluza. Estudios*, Granada. Los libros del Caballero del Verde Gabán / Editorial Don Quijote.
- Noticia* = «Noticia de los peces que se cogen en los mares de esta isla», dins *Semanario económico y comercial que publica la Real Sociedad de Mallorca*, XIII, 29 I. 1791, pp. 19-20.
- ORELLANA, Marc (1802) *Catálogo d'els peixos qu'és crien e peixquen en lo mar de València*. [Reed.: *Pardals i peixos*, Sueca, 1972.]
- PALOMBI, Arturo & Mario SANTARELLI (1969) *Gli animali commestibili dei mari d'Italia*, Milano, Ulrico Hoepli. [3ª ed.]
- Postura* = *Postura de peix del dia per los señors regidors de mes de esta capital de Palma*, v. 1750.
- Quintilingüe* = *Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià*, per una «Societat de catalans», Barcelona, 1839.
- RÍOS PANISSE, Maria del Carmen (1977) *Nomenclatura de la flora y fauna marinas de Galicia, I Vertebrados y peces*, Verba, Anejo 7.
- ROHLFS, Gerhard (1966) *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, 3 vols., Torino, Einaudi.
- RUFFINO, Giovanni (1977) *Il dialetto delle Pelagie e le inchieste dell'Atlante Linguistico Mediterraneo in Sicilia*, Palermo, Biblioteca del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani.

- SANCHIS GUARNER, Manuel (1960) «El mozárabe peninsular», dins M. ALVAR, A. M. BADIA & R. DE BALBÍN (eds.), *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pp. 293-342.
- SAN NICOLÁS ROMERA, César (2000) *El vocabulario de la pesca en el litoral de Cartagena*, Murcia, Ayuntamiento de Cartagena / Real Academia Alfonso X el Sabio.
- SANTARELLI, Caterina (2002) «L'ittionimia dialettale di Porto San Giorgio», *Quaderni di filologia e lingue romanze. Ricerche svolte nell'Università di Macerata*, terza serie, 17, pp. 5-93.
- TORRA, Pere (1640) *Thesaurus verborum ac phrasium*, Barcelona.
- VENY, Joan (1978) *Els parlars. Síntesi de dialectologia catalana*, Barcelona, Dupesa. [Palma, 2002, 13a ed.]
- (1979) «Catxel 'cardium edule', un nou mossarabisme del català», dins G. Holtus, G. Lüdi & M. Metzeltin (eds.), *La Corona de Aragón y las lenguas románicas. Miscelánea de homenaje para Germán Colón*, Tübingen, Gunter Narr, pp. 463-475.
- (1992) «De l'occità gronau al català garneu 'Trigla lyra'», *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica (Vancouver 1990)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 60-98.
- (1993) «Origine de l'ichtyonime hispanique BAILA 'dicentrarchus punctatus'», dins G. Hilty (ed.), *Actes du xxe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Zürich 1992)*, iv, Tübingen, pp. 761-774.
- (2007 [2004]) «Aspectes d'ictionimia balear», dins Joan Manuel Pons Valens (ed.), *Actes del viè Congrès El nostre Patrimoni Cultural. El Patrimoni Marítim i Costaner*, Palma de Mallorca, pp. 15-29. [I dins *Estudis lingüístics mallorquins*, Mallorca, Moll, 2007, pp. 111-130, d'on citem.]
- (2006) *Contacte i contrast de llengües i dialectes*, València, Universitat de València.
- (2008) «Le relazioni catalano-genovesi e il loro riflesso linguistico», dins V. Orioles & F. Toso (eds.), *Circolazioni linguistiche e culturali nello spazio mediterraneo. Miscellanea di studi*, Recco-Genova, Le Mani, pp. 397-417. [Trad. cat. dins J. Veny, *Per una història diatòpica de la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, pp. 28-42.]
- VITORINO, Gabriela (1987) *Atlas lingüístico do litoral português. Fauna e flora (mapas e notas)*, Lisboa, Centro de Linguística da Universidade de Lisboa / Instituto Nacional de Investigação Científica.

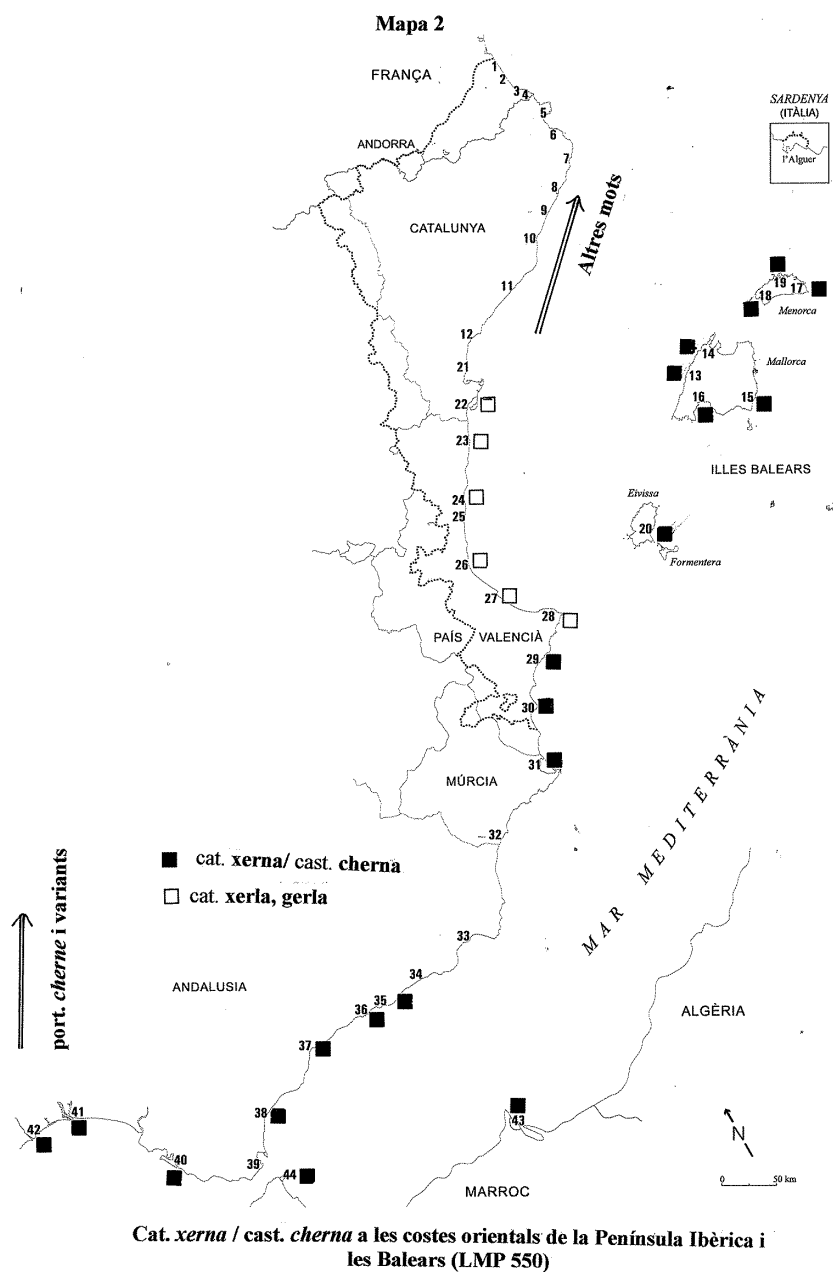
ANNEX

Llista de localitats

1 el Barcarès	16 Palma de Mallorca	30 Santa Pola
2 Sant Cebrià de Rosselló	17 Maó	31 Santiago de la Ribera
3 Cotlliure	18 Ciutadella	32 Águilas
4 Banyuls	19 Fornells	33 Almería
5 Roses	20 Eivissa	34 Adra
6 l'Escala	21 l'Ametlla de Mar	35 Motril
7 Palamós	22 Sant Carles de la	36 Almuñécar
8 Blanes	Ràpita	37 Málaga
9 Arenys de Mar	23 Peníscola	38 Estepona
10 Badalona	24 el Grau de Castelló	39 Algeciras
11 Vilanova i la Geltrú	25 Borriana	40 San Fernando
12 Cambrils	26 el Cabanyal	41 Palos de la Frontera
13 Sóller	27 Cullera	42 Ayamonte
14 Pollença	28 Dénia	43 Melilla
15 Santanyí	29 la Vila Joiosa	44 Ceuta

Cat. alatxa / cast. alacha a les costes orientals de la Península Ibèrica i les Balears (LMP, 534)

II. PUNXAR I FAMÍLIA, MOSSARABISMES DEL CATALÀ?

El romandalusí (o mossàrab, en terminologia més tradicional) ha estat objecte d'atenció i polèmica en la recerca sobre la història lingüística de la península Ibèrica. Dins un context metodològic en què s'havia atorgat un gran paper al substrat, el mossàrab⁶ havia servit per a justificar tot allò que era mal d'explicar en les tendències evolutives dels romànics peninsulars (Coromines 1963; i, críticament, Colón 1997 o Barceló 1997, 2008).⁷

La mancança de documentació entrebanca una descripció mínimament sòlida d'aquell romànic, anterior a l'arribada de l'àrab i suposadament mantingut durant cert temps a al-Andalus; més difícil és encara avaluar la influència que pogué exercir sobre els romànics estesos de nord a sud amb la conquesta. És la toponímia on poden trobar-se petjades més fiables del romandalusí; la transmissió dels noms de lloc d'un grup humà i lingüístic a un altre és un fet universal i constant. Especialment al Xarq al-Andalus, la minorització i la substitució del (o dels) romandalusí per l'àrab no va permetre el contacte d'aquell amb el català nouvingut al s. XIII. Els manlleus romànics de l'àrab transmesos després al català deuen ser les altres mostres del mossàrab que poden ser ateses.

S'han produït canvis i avanços notables en la consideració i en l'estudi del romandalusí; i això gràcies a la recerca sobre la història lingüística d'al-Andalus (Barceló 1982, 1984; Corriente 1992, 2008; Labarta 1987) i dels regnes cristians, a les dades històriques (demografia, migracions i contactes culturals i econòmics), a la revisió i l'edició de fonts i a la geografia lingüística. Així, p. e., molts del centenar llarg de mossarabismes que havien estat observats en castellà són ara considerats «más que dudosos» (Ariza 2005: 222) i reduïts a una trentena. Ferrando (1989), Veny (1991, 2009), Colón (1997), Colomina (1995), Colomina i Ponsoda (1995), Ponsoda (1996), Casanova (2001) o Martines (2002, 2009 i en premsa) han mostrat la necessitat d'atendre al contacte directe, documentat i mantingut en el temps, entre el català i l'aragonès

6. Agraïsc a Joan Veny la lectura d'aquest article i les seues observacions.

Aquest estudi s'ha fet dins els projectes: «Constitució d'un corpus textual per a una gramàtica del català antic» (IEC, IVITRA-IEC/PT2009-S0406-MARTINES01); DIGICOTRACAM (Programa PROMETEO de 'Grupos de Investigación en I+D de excelencia') (GV, PROMETEO-2009-042); i «Gramàtica del Català Antigu» (MICINN, FFI2009-13065, subprograma FILO).

7. Fins i tot, s'ha volgut aprofitar per a desvincular el parlar dels valencians de la resta del català.

per reinterpretar una part important dels suposats mossarabismes. Caldrà eixamplar l'horitzó i observar el contacte amb altres llengües: l'occità (com veurem ací), l'italià (ja assenyalat per Colón 1997 i, en aquest volum, per Veny) o el mateix castellà.

Punxar, *punxa*, *punxó* i derivats són d'ús corrent en català. Han desvetlat interès atès que *a*) mostren una evolució fonètica, si més no, poc esperable en català; *b*) han arribat per damunt d'altres variants amb *ç*, més ajustades a aqueixa evolució però molt menys freqüents i atestades; i, *c*) cosa important i no prou atesa, són presents en altres llengües (aragonès i occità). Com altres mots en circumstàncies semblants, també aquests s'han considerat mossarabismes. Una observació detallada de la fonètica, de la documentació i de la geografia lingüística ofereix una altra via d'interpretació, poder més fonamentada sobre dades.

Són bons exemples de la necessitat de revisar el concepte de romandalusí. Triar el mossàrab per explicar mots bàsics i generals del català pot sobtar, ja de bell principi; és suggeridora la proposta del *DECat* segons la qual aquests vocables s'haurien començat a difondre des del País Valencià, àmbit suposadament ric en recialles romandalusines; ara bé, no sembla que ho abonen ni la cronologia i ni la documentació: com veurem, se'n troben atestacions al nord de l'àmbit lingüístic català coetànies i, fins i tot, anteriors a les valencianes. Així mateix, sobta que es rebutge la possibilitat d'enllaçar *punxó*, *-ar* i *-a* amb les formes bessones i immediates d'Occitània. Hi deu haver influït el tractament donat a *punchar* com a mot castellà i l'esforç d'explicar-lo bé pel mossàrab bé com a producte propi; i, en aquest darrer cas, segons ètims *ad hoc*, segons evolucions irregulars o segons regles fonètiques fonamentades en materials la procedència, l'extensió o la documentació dels quals són poc ateses.

Quant al castellà i l'aragonès, Menéndez Pidal (1940 [1987], § 53 4a-b),⁸ quan descrivia el resultat de TY i DY en castellà,⁹ ja esmentava *punçón* (< PŪNTIONE), ara *-z-*, entre els casos de «cons. + TY» en aquesta llengua. Tot seguit (4d), incloïa *punchar* i *punçar* (< PUNCTIARE) amb *capacho*, *ricacho*, *hornacho* o *rocha* (Conca), en lloc del castellà antic *capaço*, portuguès *ricaço*, castellà *hornazo* o castellà antic *roça* (ara *roza*). Aquesta *ch* conservaria «un estado africado originario de *ç* [...], que era normal en los dialectos mozárabes». Com a suport d'açò:

8. *Punchar* no apareix al *Manual* de Menéndez Pidal fins a l'edició de 1940.

9. Breument: TY i DY «dan z, sonora en el español antiguo, sorda en el moderno»; en «cons. + TY/ DY» «se produce, como es natural, el fonema sordo ^{cons.}ç».

a) remetia a altres apel·latius (*chico, chícharo, marchitar* o *pancho*) en què «la ç en su estado africado primitivo pudo quedarse estancada, confundida con la *ch* en algún dialecto arcaizante, o pudo en su estado ulterior trocarse por la *ch*»; en epígrafs diversos on s'ocupa d'aquests mots i, més clarament, a propòsit de *chícharo*, adverteix que aqueix dialecte arcaïtzant «podiera ser el mozárabe»; i

b) per explicar el castellà *marchitar* (*MARCIDITARE), en lloc de l'evolució regular de «cons. + ć» (cf. *vençer, torçer, dulce*), adduïa noms de lloc com *Conchel* (CONCILIUM; Albacete, Osca), *Alconchel* (Toledo, Conca, Saragossa, Portugal), *Carabanchel* (*CARABANCILLO; Madrid), *Aroche* (AURICCI, Huelva) o *cauchil* 'atargea' (diminutiu de *cauce*; Granada), que comparava amb l'àrab hispànic *fauchel* o *fauchil* (diminutiu de *hoz*).

Aquests arguments, aferrats al criteri fonètic, no atenen a la tipologia ni a l'abast territorial i documental dels materials aplegats. Observem que, d'una banda, s'hi addueixen, en un mateix epígraf i amb la mateixa voluntat argumentativa, noms de lloc i apel·latius, algun d'àrea restringida; i, de l'altra, *punchar* és presentat com a mot del castellà i no se n'aporten atestacions.

Aquesta manera de fer es manté en autors posteriors, en l'estudi d'aquests mots o, en general, de les sibilants del castellà. Sense invocar el mossàrab o fins i tot rebutjant-lo expressament, hi ha hagut altres referències a *punchar* que interessin ací. Alonso (1947: 6) inclou *punçar-punchar* entre els «trueques de sibilantes», concretament *c-ch* ([ts]–[tʃ]); reprèn i eixampla els exemples de M. Pidal amb material també de procedència i d'extensió diverses i no ateses.¹⁰

També n'havia parlat Lapesa (1988), a propòsit de *Sancho*: com Mariner (1961; cf. *infra*), adverteix la dificultat que NKTY d'algun dels ètims proposats per a aquest antropònim (p. e., SANCTIU) arribés en castellà a [tʃ], encara que «podieran apoyarla los hipotéticos paralelos *PUNCTIARE > *punchar* y PUNCTIONE > *punchón*, minoritarios respecto a *punçar* y *punçón*» (p. 79). Lapesa cerca un ètim per a *Sancho*: SANCTULUS > *Santlu* (cf. TRUNCULU > *trunclu* > *troncho*). Per aquesta dreuera, *ad hoc* i amb una cadena de derivació, si més no, original, suggereix PUNCTULUM > *puntlu* > *puncho*, d'on els derivats *punchar* i *punchón* (p. 82): proposta que obvia l'existència d'aquests mots en altres llengües (occità, català i aragonès), en què aqueixa evolució (t'l o k'l > tʃ) no és viable.

10. Com ja havia fet abans (1946), Alonso rebutja ací l'explicació de MPidal sobre l'acció del mossàrab en aquests casos.

Rodríguez (1992 —seguint Alonso 1947— i 1996) fa una sistematització valuosa dels diversos tipus de /tʃ/ en castellà: n'hi proposa fins a 24, amb la voluntat (cosa important) de justificar-los «en la medida de lo possible, a partir de las propias exigencias sintagmáticas y paradigmáticas del español» (1996, n. 23); encara que sovint fa notar la raresa o el «carácter dialectal dentro o fuera <!> del castellano» d'alguna evolució, presenta *punchar* com a resultat castellà de «cons. + /tʃ/» (tipus 17). A més de *punchar*, hi aporta els casos que reportem ara amb observacions:

1) L'hipotètic *PINCTIARE > *pinchar*. Recordem que García de Diego (1925: 6) —sense esmentar *punchar*— havia desestimat *PINCTIARE com a origen de *pinchar* i dubtava de l'evolució *nty* > *nch* en castellà, atès que «los casos más seguros acusan *nz*, como PUNCTIARE *punzar*, EXQUINCTIARĒ *esquinzar* [...]». *PINCTIARE per sí misma es incomprendible, pues no se explica su significación en relación con PINGERE ['pintar']; adduïa per a *pinchar* «una refundición de PUNCTIARE con alguna onomatopeya» i citava els derivats de *pits*, *pich*, *pinz* i *pinch* de Meyer-Lübke (*REW*). El *DEH* (*pinchar* 554a31) s'atansa a García de Diego rebutjant també *PINCTIARE del *REW*, però addueix un encreuament entre *punchar* i *picar* per a *pinchar*. Cf. la proposta de Meier (1984: 157) per a *pinchar*: **spin(i)c(u)lare* (< **spinare*) o **spic(i)c(u)lare* (< *spica*), amb el sufix *-inare*.

2) El debatut SANCTIU > *Sancho*. Mariner (1961) donà SANCTUS, amb [tʃ] < /kt/ «mantenido o reintroducido», per influx eclesiàstic, com a origen de *Sancho*; hi té en compte, entre altres factors, l'excepcionalitat del pas /nktj/ > [tʃ]: el reporta sols de *PUNCTIARE > *punchar* i PUNCTIONE > *punchón*; es tractaria, doncs, d'una evolució semiculta (cf. Lapesa 1988 o Coca 1993: 134).

3) El nom de lloc SANCTI ADRIANI > *Sanchiadrián* (Àvila). Aquest topònim deu ser, però, alteració de *Sancho Adrián*, forma atestada al 1250 (Tejero 1983: 77; cf. *Sancho Ortuño*, *Sancho Nanne*, etc.).

4) BĒSTIA > *bicha*. *Bicho* i *bicha* són tardans en castellà i més antics i propis en gallegoportuguès (*DEH*, *bicho*).

Sense que puguem aprofundir ací en tot el treball de Rodríguez (1992 i 1996), cal advertir que l'objectiu d'explicar dins el castellà els diversos casos de /tʃ/ no pot fer obviar que una part dels materials aportats com a fonament dels 24 tipus d'evolució

d'aquesta palatal, i concretament, quant a *punchar*, deuen ser manlleus o mots d'ètim no gaire esclarit.

Cejador (1929) forní una referència medieval castellana de *punchar* que després s'ha repetit, acríticament i com a prova de toc, quan s'ha volgut aportar documentació per a aquest mot en castellà: el *Corbacho* de l'arcipreste Martínez de Toledo (1438).¹¹ El valor del *Corbacho* com a indicatiu d'aquest text per concloure que *punchar* haja estat un vocable difós en castellà resta minvat si atenem als catalanismes o lèxic més tost oriental que inclou; cf. Eberenz (1993),¹² on a més hi ha referència a estudis previs sobre aquesta qüestió d'Steiger, de Miquel i Planas, i de Richthofen. Els catalanismes i mots d'altres llengües responen a l'erudició i a l'estratègia estilística de l'Arcipreste; recordem, a més, també que Eiximenis era conegut i llegit per aquest.

Fora del *Corbacho*, són pocs els testimonis antics castellans de *punchón*, *-ar* i, més encara, de *puncha*. El *DEH* n'esmenta dos més: *puncha* en Guillén de Segovia; deu ser de *La gaya ciencia*, inventari de rimes entre les fonts del qual hi ha Averçó (Casas 1962: XLVIII), on, com veurem, consten *puncha* i *-ar*; i un cas de *punchar* al Covarrubias, ja del 1611.¹³

El mateix *DEH* (*punto* 695b12) fa venir *puzón* i *punchón* de PUNCTIONE (en origen 'f. acció de punzar') i els situa, el primer ja en Berceo, Alonso F. de Palencia o Nebrija, i el darrer, només en inventaris (cosa remarcable) aragonesos de 1406. Corregint parcialment Menéndez Pidal¹⁴ i el *REW* i sense cap referència a l'absència de documentació castellana de *punchar*, explica *punzar* i *punchar* com a derivats de *puzón* i *punchón*.¹⁵ Cal remarcar la consideració de *punchar* (*apud* del *Corbacho*) com a «innovación propia del castellano y sus aldeaños [cursiva nostra]»; suposem que els *aldeaños* deuen ser l'aragonès i parlars connexos com el murcià, citats a la n. 5 d'aquies

11. P. e., al *DEH* (*pinchar* 554a7): *punchar* és «nada menos que en el S. xv, en el *Corbacho* (Cej. *Voc*)»; tot i així, reconeix que «el Arcipreste vivió mucho tiempo en Barcelona y Corona de Aragón, y su léxico muestra fuerte influjo aragonés y catalán» (XLIVa).

12. Basant-se, precisament, en el *DEH*, Eberenz (1993: 124) és caut amb *punchar* i el situa dins els «casos [de possibles catalanismes] difíciles de resolver», amb *beverage*, *collear*, *esguardamiento*, *exormar*, *guallador* i *trunfas* (cf. també Riquer 1949 i Gorog & Gorog 1978).

13. Hi apareix dins *coscoja*. ¿És casual que en la mateixa frase hi haja *carrasca*, més tost del castellà oriental i de l'aragonès i català occidental? A més, trobem *punchar* dins *alcarchofa*. Fóra bo d'esbrinar les fonts de tots dos articles.

14. Aquest suggeria (cf. adés) un verb PUNCTIARE i un nom PUNCTIO, -ŌNIS per a *punchar*! *-char* i *punchón*/*-chón*, amb [tʃ] mossàrab dels segons.

15. Subratlla que *punchón* és més antic i més estès que no *punzar*.

article del *DEH*, a propòsit de *punchón*, *-ar*, *-a*. La innovació al·ludida consisteix en la resolució en [tʃ]/tʃ/ de *TY* dins *NTY*; aquesta solució es presenta com el mateix «tratamiento excepcional» de dos altres mots d'evolució també no gaire esclarida: *Sancho* (cf. *supra*) i *gancho*.¹⁶ La qüestió es fa més complexa quan cal explicar l'antiguitat i l'existència arreu del català de *punxar*, *-a* i *-ó*; en aquest cas, el *DEH* suggereix que «cabe sospechar una forma mozárabe val.-bal., extendida al resto del territorio lingüístico»; hi tornem més avall.

El *CORDE* dona quaranta casos d'aquesta família lèxica del s. XIV fins al s. XVII en castellà; després, no hi torna a aparèixer fins al s. XIX, en una llista de mots murcians (Fuentes 1871).¹⁷ El *CREA* no en reporta cap ocurrència. Aqueixes dades suggereixen una geografia d'aquests mots semblant a l'actual; en general, provenen de textos o autors aragonesos o vinculats a Aragó o al castellà oriental, de traduccions científiques que denoten contacte de llengües (poliglòtisme de fonts o autors) o traduccions al castellà de textos catalans. Ateses les limitacions d'espai, no reproduïm ací les citacions del *CORDE*; vegem-ne sols la referència, per orde cronològic.

punchar, 27: 12 en l'ara. FHeredia (*HTroy i Pag*, 1377-96; també en *Crónica de Emperadores*, Gilkison 1984); 2 en *Tesoro* (1400-25: 65r), trad. arag. de *Li livres dou tresor* de B. Latini (Prince 1995); 3 en *Sermones* de VFerrer (1411-12); 1 en *Corbacho* (1438; cf. adés); 5 en la trad. de la cirurgia de l'oc. G. de Chaulhac 1493; 1 en *Tirante* 1511; 2 en l'arag. de Huete (1528; cf. els aragmes. observats per Alvar 1976:221, Castañer 1992 o Errazu 2002: cv); 1 en *Romance* (Sarg. 1550)

punchón, 4 en FHeredia (*ibid* i *Actor*)

punchamiento, 2: 1 en *Menor daño* (1429) de Chirino, de Conca i coneixedor de la Corona d'Aragó;¹⁸ i 1 en *Yervas* (1557; Mancho 2005), trad. de J. de Jarava de L. Fuchs en francès¹⁹

16. Sobre castellà *gancho* i català *ganxo*, també hi plana l'ombra del mossàrab. Cf. *DEH* i *DECat*.

17. Concretament: *punchar*, *-oso*, *-a*, *-ón*, *-azo* i la dita «El que tenga la *puncha* que se la saque» (p. 117, 262, 411).

18. Hi trobem, a més, mots com *avenate*, *camamilla*, *ordiate*, *seje* (fitònim) (p. 84; 157; 223; 65, 80, etc.; 119); cf. català *avenat*, *camamil·lal* *-illa*, *ordiat*, *setge*.

19. L'aprofundit estudi de Mancho (2005: 81) adverteix altres mots «que proceden del oriente peninsular presumiblemente desde el provenzal y/o catalán».

- punchada*, 2 en *Comp* 1493, trad. amb trets arags. del tractat de J. de Ketham (Colón 2004: 1197; Herrera 1978)
punchadura, 1 en *Comp* 1493
punchante, 1 en l'esmentada trad. del G. de Chaulhac 1493
punchudo, 1 en la trad. de *Prop* (1494; cf. els aragmes. i catalanismes que hi observà Mettmann 1971
punchoso, 1 en la trad. de *Prop* (1494) i 1 en *Cancionero* de Montesino (Conca 1508)
punchonero, 1 en *El Criticón* de l'arag. Gracián, 1657; cf. aquest i altres aragmes. de Gracián en Frago 1986

El *DRAE* inclou sols *punchar* i *puncha* i a la quarta edició (1803); *punchar* hi apareix sense marca territorial i, fins al 1899, com a *ant* (*NTLLE*).²⁰ Cf., però, Terreros (1788): *puncha* «llaman en Valencia á la espina que se clava en el pie, mano &c y el nombre de *espina* se le dan á la de los pescados»; abans, l'aragonès Siesso (1714-1724) advertia: *punchar* 'en Castilla *pinchar*'; Seco (1999) inclou ara *puncha* com a regional i l'atesta en el murcià Castillo Puche.

Són importants les referències que situen *punchar* a l'est peninsular; heus-ne sols alguna: García de Diego (1920: 387), ressenyant el *Vocabulario murciano* de Sevilla (1919), admetia *punchar* entre els aragonesismes d'aquesta obra; a la llista, hi ha mots que poden considerar-se també catalans o coincidents amb el català. Cejador (1929: 324), ahora que atestava *punchar* al *Corbacho*, el situà a Aragó. Com adverteix Llorente (1985), García Soriano (1932) inclou *puncha*, *-ar* i *-azo* dins les «Voces murcianas comunes a la vez al aragonés y al catalán y valenciano» i també dins els catalanismes o valencianismes (pp. XLIV i LV). Alvar (1948: §10) havia estudiat *punchar* a Jaca (cf. *infra*); després inclogué *punchar* dins les «voces aragonesas» de l'*Atlas Lingüístic de Catalunya* i posà *punchar* amb *charradora*, *charrar*, *escorchado*, etc., com a aragonesisme de Huete (s. XVI; Alvar 1956 i 1976). Salvador (1953: 162) inclogué *punchar* (Cúllar, nord-est de Granada) dins els «aragonesismos del andaluz oriental». Llorente (1985: 371) ja havia posat *punchar* i *-o* dins les coincidències de l'andalús oriental i la vall de l'Ebre, tot i l'absència de marca dialectal al *DRAE*.

20. En canvi, *pinchar* i *-dura* són ja al *DAut* (1737: «voz baxa»); *pinchauvas* 1803; *pinche* i *-o* 1827; *-azo* 1884; *-ón* 1925; *-udo* 1947; *-a* 1956; *-ante* 1970; *pinchadiscos* i *-ota* 1985.

Les monografies, la lexicografia dialectal i els atles refermen aquest caràcter territorial i oriental de *punchar* i família. Vegem-ho per territoris i amb una tria de les fonts.

Són moltes les atestacions aragoneses d'aquests mots. Heus-ne ací sols una mostra: cf. *supra* Siesso (1714); *punchar ó pinchar, punchón o pinchón, punchazo* (Peralta 1853); *punchar, -azo, -ón* (Borao 1908²); *puncho* (Saragossa; Moneva 1924); *punchar, -ada, -azo, -ón, -azo, -onear* (Pardo 1938); *puncha* (Ansó, Alvar 1978), *punchar i -ón* (Bielsa; Badia 1950). El *DAndolz* aplega arreu d'Aragó: *puncha, -ar i -ón* i derivats diversos (*punchada, -agudo, -azo, -o*). L'*EBA*, que recull materials sols de l'Alt Aragó, dóna, a més d'aquests: *punchadera* (A Buerda), *punchiga* 'pincho de una planta' i *-igar* (Uncastillo), *-iguto* (Bielsa), *espunchiquiar* (Sobrarbe), *apunchulir* 'afilar, sacar punta' (A Fueba) i *apunchuliu* 'elegante' (Sobrarbe). Tenim *puncha, á(r) i -ada* (B. Ribagorça Occidental; Arnal 2003); *puncha i -ar* (Ansó i Fago, Barcos 2007) i *-ón* (Vall de Vio; Quintana 2007); *puncha, -ada, -ador, -ante, -ar, -azo, -igudo, -ón, -oniar i -onudo* (Gistau; Mott 1984). També a Benasc: *puncha, -á(r), -ada, -igudo, -ón, -oniá(r)* (Ballarín 1978). Al centre i sud: *puncha, -ada, -ar, -azo, -o* (nord de Saragossa; Romanos 2003); *puncha i -ar* (Oseja y Trasobares, Pérez 1995; Mezquín, Quintana 2004). López i Torres (2008: 146) recullen *puncha, -ada i -ar* a Gúdar-Javalambre (sud-est de Terol). Llorente (2000: 284) inclou *puncha* dins els mots que s'estenen més enllà del límit occidental d'Aragó. Segons l'*ALEANR* (300 *espina de una planta*) *puncha* es diu a tot Osca i a Terol i és molt estès a Saragossa. *Pincha* i, menys, *-o* són de punts de l'oest i nord de Saragossa i de l'oest de Terol, a la fita amb Castella i, ací, a punts de l'est de Sòria, Guadalajara i Conca. *Pinchalo* ocupa tota la Rioja i nord i oest de Navarra (*pinchón*, a Caparroso, centre-sud). *Pincha* i *puncha* es troben al Racó d'Ademús (País Valencià); *puncha* continua per l'interior del País Valencià (cf. *infra*). Cal remarcar *punza*, la forma esperable tant en castellà com en aragonès, viva al centre i oest de Saragossa; hi ha *pinza* a Barrachina (Terol), i *punza* i *puncha* a Sallent de Gállego (A. Aragó).²¹

Iribarren (1984²) reporta de Navarra *puncha* 'agravio' i 'remordimiento' (Aóiz i Corella), *-ar(i-iar)* 'aguijar' (Tabar) i 'pinchar' (Ribera, Cuenca), *-azo* (Ribera, Cuenca), *-o* (Cuenca), *-ón* (Salazar), *-oso* 'puntilloso' (Lieza, Larráun i Areso). Hi ha *punchar* i *-azo* a Eslava (centre-est; Reta 1976: 273). *Punchar* és literatura popular de la Ribera (Saralegui 1985: 116). L'*ALEANR* (30) situa *puncha* a tot l'est i sud de Navarra; a la resta, *pincho, -a* o *-e*, algun cas de *pinchón* i variants basques al nord.

21. També a Luesia i Uncastillo (nord-oest de Saragossa) i a Fraixén, al Sobrarbe (*EBA*).

L'ALCL (405 *pinocha*, *aguja del pino*) troba *puncha* a Huerta del Rey (sud-est de Burgos, vora Sòria).²²

N'hi ha casos a l'est de Castella-la Manxa: *puncha* 'pincha, púa', 'espina de alguna planta cuando se clava' (Alcàrria de Conca; Calero 1987: 198); *puncha* i *pincha* 'espina', 'clavo pequeño' (Albacete; Quilis 1960: 436); *puncha* 'púa, espina' i 'inquietud del ánimo', 'animadversión' i *-ar* 'punzar', 'azuzar' (Serna 1974); *puncha* (Casas-Ibáñez, nord-est d'Albacete; García Payer 1998: 80).

A les comarques interiors del País Valencià, amb parlars de base castellanoaragonesa o no, hi ha: *puncha*, *-ada* i *-ar* a Ludiente (A. Millars; Alba 1986); *punchar* a Sot de Ferrer (A. Palància; Ríos 1989: 163); *puncha*, *-ar* i *-ón* a Ademús (Gargallo 2004: 63); *puncha*, *-á(da)*, *-ar*, *-azo*, *-ón*, *-ona*, *-oná(da)* i *-oso* (al Vilar, Serrans; Llatas 1959); *puncha*, *-ar* *-ón*, *-oso* ([z]) a Anna (Canal de Navarrès; Martí & Aparicio 1989); *puncha* (Aiora, Vall de Cofrents; Martínez 1993) i *puncha* i *-ar* (Requena-Utiel; Briz 1991:146). I, cap al S, ja sota l'influx murcià: *puncha*, *estar en punchas* 'estar inquieto', *sacarse la puncha* 'vengarse', *-ar*, *-azo*, *-oso* i *-ón* (Asp, Saix, la Canalosa, les Salines, Villena, Torrevella, Oriola; García Soriano 1932, Guillén 1974: 302, Montoya 1989: 147, Soler 1993, Galvañ & Sala 2002).

En murcià: *punchada*, *-azo* i *traspuncharse* 'enojarse' (Múrcia; Sevilla 1919); *puncha*, *-ada*, *-ar*, *-azo*, *-oso*, *traspuncharse* i *tres-* 'enemistarse' (Múrcia; García Soriano 1932); *puncha* i *-ar* (Cartagena; Serrano 1986); *puncha*, *-ar*, *-azo*, *-o*, *-oso* (Iecla; Ortuño & Ortín 1999); al nord-est: *puncha*, *punchaculos*, *-ar*, *-e* i *-oso* (Gómez Ortín 1991); *puncha* i *-ar* (Lorca; Ibarra 1996).

Com sol ocórrer a mots d'aquesta distribució geogràfica, n'hi ha continuïtat per punts de l'Andalusia oriental: *punchar* a Cúllar (nord-est de Granada; Salvador 1953: 162) i *puncho* 'aguijón de la aguijada' i 'asador' a Topares, Oria i Cantoria (nord d'Almeria; ALEA, 150 i 737; TLHA).²³

22. Al mateix m. 30, *pincha* a Pinilla (sud-est de Burgos, vers la Rioja i Sòria) i a Blacos (nord-oest de Sòria). Segons l'ALEC (285 *espina de una planta*), *pincho* és majoritari a Cantàbria, en convariació amb *espinola*, *escajo*, *punta*, *pua*; a remarcar la variant *espuncia* de tres punts occidentals (San Vicente de la Barquera, Bárcena Mayor i Potes; potser: *espina x punzar/punza*). Hi ha *espunchar* 'empujar' i *pulzacón* 'empujón' i *pulzar* 'empujar' a Àlaba (López 1998³), que connecta amb *punchar* 'pellizcar' (Cantàbria, García-Lomas 1949).

23. És d'interès la presència de *puncha* i *-ar* a les Canàries: *puncha* 'punta de estaca del redil' (Alvar 1959); *puncha* 'tacha pequeña', *-ar* 'clavar punchas' (DCan); *punchar* 'aguijar a la vacas' (ALCan 116). L'absència d'aquests mots a l'oest peninsular aplanava el camí per suposar una recialla de la primerenca presència catalana

Així, doncs, aquest és un tipus lèxic arrelat dins l'àmbit d'influència de l'aragonès, que inclou punts orientals del castellà. Aquesta distribució podria reflectir una expansió d'aquests mots des de l'aragonès vers l'interior i el sud peninsulars, ja observada en altres casos (Llorente 1985; Salvador 1953; Martines 2002); la documentació aportada ací i l'àrea geogràfica podrien menar cap a tal conclusió. Però no podem menystenir, d'una banda, la presència general i antiga (si més no, s. XIV) d'aquests mots en català; i, de l'altra, les dificultats fonètiques que aquests plantegen en l'aragonès. Són dificultats semblants a les observades adés en castellà: NKT tendeix també a simplificar-se en [nt] en aragonès;²⁴ fins i tot, arriba a solucions pròpies amb sonorització de la dental: *punda* (Sercué, Alvar 1953: 135; Buerba, *DAndolz*; Panticosa, Nagore 1986; cf. gascó *pündo*, Lescun, *FEW*). Així mateix, «cons. + TY» es resol en ç en aragonès (/ts/ > [θ]): *punzar*, *esquinzar*.

Per salvar aquestes dificultats, s'ha fet alguna proposta. Quan descrivia la reducció a [tʃ] de /dʒ/ (< J: *jugu*), de /ʃ/ (< X: *buxu*) i de /ʃ/ (< SCY: *asciata*) en l'aragonès de Jaca, Alvar (1948: § 10) esmentà *punchar* (< *PUNCTIARE) com a únic exemple d'aquesta mateixa solució per a «cons + CTY/KTY». Monge (1951: 199), seguint-lo, acceptà que «NKTY se reduce en [tʃ] en *punchar* (< PUNCTIARE)»; explicà, però, *puncha* segons la proposta de Sanchis (1949: 60): «Para *puncha* < *PUNCTICA y la característica palatalización catalana de las terminaciones -ICU, -ICA de los proparoxítonos latinos» (cf. *infra*). Caldria suposar, doncs, una solució autòctona per a *punchar* i una altra de manllevada al català per a *puncha*? En la línia dels bescanvis entre sibilants d'Alonso (1947), Frago (1985: 208) observà mostres de variació [θ]-[tʃ] a Aragó i trobà que aquest canvi, sense ser desconegut en castellà, és més comú en aragonès; s'hi tornà a referir a propòsit de l'aragonès *punchonero* 'zaheridor' de Gracián (Frago 1986:356) i d'alternances del tipus *punchal* *punza* observable a l'Aragó Mitjà (cf. adés); advertí

en aquelles illes (s. XIV). Cf. les petjades lèxiques i antroponímiques observades per Cáceres (1990), els estudis històrics que s'hi citen i Ensenyat (2007).

El castellà americà coneix *pinchar* i derivats, amb sentits no sempre coneguts a Europa. El *DAmer* incorpora *ponchar*, explicat com a encreuament de l'anglès *to punch* i el castellà *pinchar*; Morínigo 1993, 1998 ja havia reportat *punchar*, com a pres d'aqueix verb anglès, a Cuba, la República Dominicana i Mèxic (*po-*); cf. *DCuba* i Lorenzo (1997: 84).

24. Si postuléssem una conservació de la velar, cal recordar que /kt/ no evoluciona vers [tʃ] en aragonès; una via com la de Lapesa (1988; cf. *supra*) del tipus /t'l/ > [tʃ] (PUNCTULUM > *puntlu* > *puncho*) tampoc no hi fóra viable.

que *punza*, absent del *DRAE*, és també aragonesisme.²⁵ Cal notar que és al nord i l'est d'Aragó on més sovingen les variants amb [tʃ]; cf. *infra* altres explicacions que suggereixen la continuïtat transpirinenca.

Tot i que no és ací el nostre punt d'atenció, cal remarcar que les primeres atencions de *pinchar* que hem aplegat són més antigues del que se sabia fins ara (*DAut, apud DEH*) i també sota l'òrbita aragonesa (F. Heredia, *Pag*); també en *Comp (CORDE)*.

Quant al català, *punxar*, *-a* i *-ó* són generals (cf. més derivats al *DCVB, DIEC2* o *DDL*). Sanchis (1949: 59) havia explicat *punxa* a partir d'un suposat *PUNCTĪCA, que hauria seguit la via d'esdrúixols en *-TICA* recolzada (darrere N O R) com *PERTĪCA* > *perxa*, *MANTĪCA* > *manxa*, *PANTĪCA* > *panxa* (cf. adés Monge 1951).²⁶ Tot i així, Sanchis (1980: 96) mateix posà *punxar* dins els «valencianismes lèxics d'ascendència mossàrab <que> duen l'empremta característica de les lleis fonètiques d'aquell parlar»; tanmateix, no inclou a la llista d'aqueixes lleis la que ho explicaria: *TY* > [tʃ]. El *DCVB*, sense fer referència a la dificultat de l'evolució fonètica en català, explica *punxa* com a postverbal de *punxar* (< PŪNCTĪARE) i *punxó* a partir de *PUNCTĪONE* 'puntura'.

Coromines ha estat qui més atenció ha parat en aquests mots. Partint de la idea que «l'aportació valenciana i mossàrab al català comú és molt més considerable del que se sol creure», afirmà que «a ella es deuen mots tan importants com *garbell, tanda, fojja* i probablement *punxar* (ja *Tirant*, c. 148) i *punxó* (el tractament *TI* > *x* és mossàrab, i en part el sufix *-aire*)» (Coromines 1953 [1983³: 202, n. 7]).²⁷ Segons això i com hem avançat, el *DEH* (*punto*, n. 5) reconeix que les palatals de *punxar*, *-ó* i *-a* «resultan extrañas según la fonética» del català i que, atesa la freqüència de *punxar* en Jaume Roig, «cabe sospechar en una forma mozárabe val.-bal.» estesa a la resta del

25. Cf. *punça* en Gracián; *punza* 'Ar. Espina' *DArag* (ss. XVIII-XIX), Pardo (1938) o *DAndolz*.

26. Sobre aquests proparoxítons, cf. Straka (1979, en francès), *DECat* (*manxa, panxa, perxa, porxo*) o Gulsoy (1993); en essència i segons *DECat* (*manxa* 443b41), per afèbliment de la velar, *MANTĪCA* > *mánti(g)a* > *mántya* > *manxa*. Recordem les propostes de Lamuela (1984 [1993]), segons la qual i d'acord amb Ronjat (1930), per avançament i palatalització de la velar: *PO' RTI' CU* > *p'ortego* > *p'ortgo* > *p'ort'go* > *p'ort'o* > *p'ortʃo* > *p'ortʃo* > *p'ortʃo*; i de Casanova (1984 [1993]), segons la qual i d'acord amb Fouché (1924), l'evolució del tipus *porxole* < *PŌRTĪCU* seria un manlleu del francès que resoldria un grup fonètic feble.

Per la via de les suposicions, aquest *PUNCTĪCA de Sanchis (1949), ¿podria suggerir un postnominal *punxar* (< *punxa*)? O, fins i tot, ¿podria remetre'ns a un *PUNCTĪCARE que hauria arribat a *punxar* a partir de contextos rizotònics proparoxítons i elisió de la velar (*PŪNCTICO > **puntjo*), com *escorxar* (< *EXCORTICARE*), generat en contextos com *EXCŌRTICO*, *-TICAT* > **excórtjo*, *-tja* (*DECat* *escorxar* 555a9)? Potser no cal forçar tant la fonètica històrica.

27. Sobre el suf. *-aire*, cf. Martines (1989).

territori. La proposta es fa més complexa, segons qualificatiu de Coromines mateix, al *DECat* (punt 869b44). Breument:

a) *Punxó* (< PUNCTIONEM), amb «ç mossàrab en lloc de ç», seria el mot pròpiament mossàrab; hauria reemplaçat l'antic *punçó* i hauria ajudat a generar *punxar*.

b) La *x* de *punxar*, en lloc de ç, podria ser mossàrab. Tot i així, *punxar* podria haver-se creat en català per l'acció de dos factors: d'una banda, l'ajuda de *punxó*; i, de l'altra, l'analògia d'un perfet i un participi de *punxir* del tipus *punxà* i *-at*, creats per a «evitar els equívocs i la violència morfològica [...] de les formes fortes *punx*, *punt*» (cf. *torçat*, *-itl tort*, *peixat*, *-itl past*, *torrat/ tost*).²⁸ *Punxir*, ara de Mallorca i Menorca (*DCVB*)²⁹ i sense documentació antiga, s'hauria generat també analògicament a partir de formes semifortes de perfet de *punyir* com *ell punxí* (*Decameró* 1429), per *jo/ ell punx* (< PUNXI/ IT); cf. *jo dix* > *jo dixí*.

c) Sorprenen que aquesta explicació en cadena, ben complexa, no es reprenega dues pàgines després. S'hi insisteix, en canvi, que *punxó* «(fi S. XIV) en tot cas és forma d'origen mossàrab (més que *punxar* i *punxa*), on la *x* s'ha superposat a l'antiga *punç-* del cat. estricte»; i s'hi afirma que, atesa la documentació tardana de *punxar* i *-a*, aquests «es crearen secundàriament sobre *punxó* (com el castellà i gall. *punzar* es crearen sobre *punzón*», 872a35); i, dins «Derivats», de bell nou, «*punxó*, no ho és <de derivat>, sinó el mot primitiu de la família» (873a54).

Aquestes diverses vies d'explicació del *DECat* volen resoldre:

a) La suposada adscripció de la documentació medieval al País Valencià; sobta que, d'una banda, es justifique *punxó* en el gironí Eiximenis (*Dotzè*; *DAG*) com a resultat de la influència de València, on aquest visqué molt de temps; i, de l'altra banda, i a la llum d'una atestació del Rosselló (!), es diga que ja llavors (2a meitat part del XIV) «s'estaven estenent» pel nord les formes amb *x* (*punxors*).³⁰ A més, es diu que no sembla que hi haja documentació de *punxar* de fora del País Valencià anterior al s. XVII. *Punxa* rep un judici semblant.

28. Suggereix, fins i tot, que caldrà revisar si el castellà *punzar* «és merament *PUNCTIARE o també en part forma heteròclita engendrada per *punzi* PUNGIVI»; caldria trobar-ne documentació.

29. Cf. també en Torrens (1890: 37, 67; editat a Manresa), o en Santamaria (1915; dada del *CTILC* que agraïm a Joaquim Rafel). En trobem referència actual de Prats de Lluçanès i de Manresa a Internet.

30. Aquest *punxors* («*punxors* petit», ed. d'Alart) és vist com a «grafia ultracorregida en lloc del plural rossellonès en *-ós*, i contaminació de l'antic *puntor* PUNCTORIUM»; i *punxor* (Barcelona 1313; cf. ací apèndix) és considerat mala lectura de l'editor, en lloc de *puntor* o *punzon* (872a53 i n. 5).

b) El fet que la documentació de *punxar* i *-a* siga tardana (s. xv) i també valenciana (Vicent Ferrer). Tot i així, es menysté (per isolada) una atestació barcelonina de *punxa* de 1380 i es posa en dubte el testimoni (dialectal o nacional <?!>?) d'Averçó (*punxa* i *-ar*; cf. *infra*).

c) La dificultat que *TY* esdevinga /tʃ/ en català; la cosa esperable és *ç* en aquest context; cf. *força*, *esquinçar* o fins *punçó*³¹ (Moll 1952 [2006] § 185; Rasico 1982: 135; Duarte & Alsina 1984: 148). Per explicar-ho i com s'ha dit adés, ha calgut recórrer al mossàrab, atès que, d'una banda, s'ha volgut veure *punchar* com a mot castellà i això podria dur a considerar el català *punxar*, medieval i bàsic, manlleu d'aqueixa llengua; de l'altra banda, es tanca la porta a l'occità: el *DECat* (*punt* 873a12) troba que «no fóra lícit» d'invocar *poncha* («variant fonètica de l'occità antic *punta*, *pona*, *pointa*») ni *ponchar* (del qual només sols recull el sentit de 'ponctuer, pointer'). I això per dos motius: 1r) tot i que reconeix que el canvi NCT en *nch* és occità, remarca que és propi sols d'allà on ACT > *ach*, ECT > *ech*, SANCTUM > *Sanch* (< NL aglutinat *Saint Chely*), *fench/a* (< FINCTIU/A); i 2n) l'adscripció a una àrea, «almenys en part mossàrab», fa «absurd» que *punxa* i *-ar* puguen haver estat manllevats des del «centre d'Occitània».

La documentació que n'hem aplegat fins ara mostra que aquests mots no són ni de bon tros exclusius del País Valencià a l'edat mitjana.; cf. l'apèndix.³² Els trobem en textos del Principat i les Illes no sols coetanis sinó, cosa notable, anteriors als valencians coneguts fins ara (cf. n. anterior) i hi mostren continuïtat durant l'edat moderna. *Punxor*, *-ó* i *-a* són mots d'ofici: *argenter*, *beiner*, *teixidor*, *impressor*, *ferrer*, *fuster* i *manyà* o d'armament i la guerra. *Punxa* pot aparèixer en covariació amb *punta* (Cf. «*puntes* e barcarols», B. 1456, Madurell 1972:31, i [23]), que tenia i manté en català un camp semàntic més ampli. És remarcable **punxer* ([43]; B. 1423; ja al *DAG* i obviat pel *DCVB* i *DECat*).³³ *Punxó*, eina de diversos oficis, va desplegar el sentit de 'persona importuna o mal intencionada' (ja al *DCVB*, sense documentació); cf. l'actual *punxa* 'ídem' i *infra* en occità. *Punxor* 'punxó' i 'argenter que duia el punxó

31. Fins ara del *Curial* (*DAG*, *DCVB*, *DECat*); hi podem afegir el turó *Punçó* (Lles, Cerdanya; també dit *puig Punxó*) i, potser, «com baldufa cansada de jugar al *punxó*» (Sol & Torres 1978: 53).

32. L'apèndix sols aporta documentació de fora de País Valencià. N'hi ha de semblant en fonts valencianes, fins ara, totes de data posterior: *punxa* (València 1402, Aliaga & Tolosa 2007: 249, 250, etc.; Gandia 1486, Olaso 2005: 331); *punxó* (València 1411, Riquer 1968: 157; 1459 Mateu 1936: 121; Crusafont 1999: 198); *punxor* (València 1417-58, Castillo & Martínez 1999: 261); *punxar* (València, Vicent Ferrer I 31, 231; II 62; *Espill*, *Tirant* i *Olives*, *DCVB*); *punxant* (València, Ferrer I 31; CICA).

33. Cf. *punxera* 'planta punxosa' (Casp, *Proses*, *DCVB*).

per marcar' no deu ser una mala lectura: és antiga (ss. XIV-XVI) i freqüent; hi tenim tan sols una variant de *punxó* amb influència de *puntor*? Reflecteix una ultracorrecció per l'elisió de ròtica final? (cf. Badia 1999: 303; cf. occità *ponchor* i *-on*). Potser, per qüestions pragmàtiques i de tipologia textual, *punxar* no compareix tan sovint en la documentació despullada (p. e., *punxa* sol concórrer amb *clavar*; cf. [13]). Tot i així, no s'havia advertit *punxar* (amb *punxa*, *-ada* i *-ó*) al *Dotzè* (c. 282) i en un context ben motivat: reflexions sobre la guerra i les diferències de ferir punxant o tallant ([29]). *Punxar* és aquí en covariació amb *púnyer*, que, amb *punyir*, eren més freqüents i que degueren retrocedir davant *punxar*. El testimoni d'Averçó ([16 i 30]) és d'interès: tot i la presència en aqueix inventari de termes de procedència diversa, especialment occitans, cal remarcar que reporta dos sentits de *punxa* ben documentats al nostre apèndix i defineix *punxar* amb el sinònim *punyir*. És també d'interès **punxant* 'm part que punxa' ([44]; cf. *punxant* adj 'punxador', Agustí, *Secr*, 1617; *DCVB*).

Quant a l'occità, Haensch (1961: 197, n. 786) ja relacionava *puncha* (d'una planta) de l'Alta Ribagorça aragonesa amb *puncha* de Campo i Graus (aragonès) i Benavarri (català), *punchas* 'espines del rosall' de Fonts (aragonès) i Binèfar (català), *púnšes* de Benasc, *puncha* en murcià, *puncho* en navarrès, *poncha*, *pouncho* 'pointe' en provençal modern, *pouchà* 'piquer' en gascó i *punxa* 'espina' en català; semblantment, Kuhn (1965, n. 26) comparava *puncha* 'aguijón de la zarza' d'Hecho, *punchar* 'punzar' de Bolea (Somontano), *punxar* català i el gascó *pouchà*.

El mapa de Wüest (1979: 99) sobre la palatalització de KT en occità al ss. XIX-XX, fet amb dades de l'ALF (427 *droite*), situa el tipus [tʃ] (en lloc de [jt]) en un ampli territori: des dels Alps (a l'est) fins a l'Aude (al sud), i la Nauta Viena (al nord). Entre altres, en resten fora el gascó i el llenguadocià acostat al català.³⁴ Wüest (1979: 98) mateix es refereix a l'evolució romànica de NKT³⁵ i adverteix que la situació és «particularment complexe» en occità antic: SANCTU > *sant*, *saint*, *sent*, *sanh*, *sanch*; PUNCTU > *ponh*, *ponch*; PUNCTA > *poncha*, *punta*; *PINCTURA > *penchura*, *pintura*. Suggereix que «les formes en *nch* représentent au fond le traitement régulier dans les zones où CT aboutit normalment à une affriquée». Alibèrt (1976: XXV) tria *fait* (< FACTU) i *junt* (< JUNCTU)

34. Cf. la distribució més matisada de Ronjat (1932: II, 171) en quatre àrees: *it* («sur une aire continue au S-O soudée à l'aire cat. et sur une aire E et N soudeé à l'aire piém, fpr. fr.»), *ch* («prov. alp. dauf. lor. guy. auv. S. lim. ») i dues àrees més, l'una amb *ich*, i l'altra, amb covariació o amb vestigis de covariació.

35. Cf. francès *saint* < SANCTU o *point* < PUNCTUS (njt > nt > jnt); portuguès, castellà i italià *santo*, *ponto* i *punto* (amb reducció NKT > nt). Com demostrà Veny (2007), en català és sistemàtic NKT > nt.

com un dels trets del llenguadocià meridional (*carcassés, tolosan, foissenc, danasanenc* i *narbonés*) davant *fach* i *jonch* del llenguadocià septentrional (*roergat, gavaudanés* i *orilhagués*), occidental (*agenés, carcinòl, albigés*) i oriental (*besierenc, montpelhierenc* i *cevenòl*); hi insisteix (p. 30) amb *fach/ fait, trochal troita* (< TRUCTA) i *jonchal junta* (< JUNCTA): el primer, dels parlars occidentals, orientals i septentrionals, i el segon, dels meridionals. Reconeix que «las formas en *ch* penètran de vegadas dins l'airal dels parlars meridionals: SANCTUM FRUCTUOSUM *Sant Fruchós* (comuna d'Aude)». ³⁶

Brayer i Monfrin (1966) havien mostrat variacions entre les pronúncies contemporànies i les grafies *ch* o *it* en textos de l'occità medieval. Dues regions que fiten amb el català tenien comportament diferent: a l'Arieja era rar l'ús de *ch*; però, a Carcassona (nord de l'Aude), «les scribes [...] emploient souvent *nch* pour *nct* latin, mais la plupart du temps *-it* pour *-ct*». ³⁷ La trad. occitana de l'evangeli de Joan (s. XIV) ha estat situada a l'Arieja o a l'Aude, entre altres trets, pel predomini de *it*; tot i així hi ha algun cas de *nch* < NKT: *senchat* (*cenchar*, CINCTU; Roy 1985: 55; però *ontec: ontar* < UNCTU, amb NKT > *nt*); així mateix, la *Vida de sant Frances* (s. XIV; Arthur 1955), probablement d'un àmbit semblant, ofereix *sencha, cenchar, onchar, espencha* (a la vora de *sentura, sinta, tinta* o *ontar*). Són sols qüestions gràfiques? Reflecteixen un context de covariació en la pronúncia, especialment en regions en què conflueixen dues isoglosses? Podem suposar que els tractaments de NKT i KT no són del tot coincidents?

La documentació que hem aplegat sobre *poncha, -ar, -on* i *-or* i altres derivats (*ponchura, -ut, -amen...*) en l'occità medieval i tardà ultrapassa l'espai d'aquest article. Ens remetem al *DRay, DLevy, REW, FEW* (on ja hi havia dades molt importants no ateses pel *DECat*) o al *DOM*. Cal remarcar, si més no, a) la presència d'aquests mots en textos on foren esperables altres variants (cf., p. e., *poncha* a la cançó de la croada albigea, s. XIII, *Crosada* 286, de llenguatge més tost tolosà; *ponchor* a l'*Elucidari de las propietats*, s. XIV, text de Foix; *ponchar* a les *Lays d'amor*); sobre la presència de variants amb *nch* en textos tosolans o de Foix, cf. Zufferey (1987, II). I b) la simetria de *poncha, -ar, -on, -or* amb el català *punxa, -ar, -ó, -or*; l'àmbit de *poncha* abasta el bell *poncha de dia* o *jorn*, en català *punta de --*.

El m. 1045 de l'*ALF* mostra una distribució de *ponchon* 'punxó' quasi inversa a la descrita per Wüest (1979) per a KT > [tʃ]: sota variants diverses amb un tractament

36. Sobre SANCTU > *sanch* en la toponímia occitana, cf. Blanc (1892).

37. Schneegans (1898:57) reporta *pench, unchar, ponth* 'ponch', *apunthamens, complancha, tenchas...*

del tipus [tʃ], *ponchon* (< PUNCTIONE) predomina en gascó, apareix al sud de l'Arieja i l'Aude i al llenguadocià (centre i nord) fins a l'Ardecha i reapareix als Alps meridionals. A la resta, hi ha formes que potser cal interpretar com a interferència del francès *poinçon* o com a variants de *ponçon* (NKT > nt; TY > ç); cf. castellà *punzón*, català *punçó*. Els atles regionals del sud forneixen dades de relleu: l'ALLOc (534 *aiguillonner*) situa *ponchar* a l'Aude i l'Arieja ([pũn'tʃa]) i a l'est de Tarn ([pũn'tsa]);³⁸ *ponchon* 'pointe de l'aiguillon' (533) al sud de la Garona Nauta, l'Aude i l'Arieja ([pũn'tʃu]). L'ALLor (640 *dard, piquer*) recull [pũn'tʃu], [pũn'tʃa] o [pũntʃu'na], [pũn'tʃerũ'na], [pũntʃa'da] al nord-est de l'Erau, nord del Gard i sud de l'Ardecha, [pũn'tʃun] a l'est del Gard;³⁹ *poncha* o *-on* 'rameau terminal' (231) al nord-est de l'Erau, nord del Gard i sud de l'Ardecha ([pũn'tʃo], [pũn'tʃu]) i *desponchar* 'couper la tête d'un arbre'. L'ALG (176 *une épine, les épines*) dona punts esparços de [pĩn'ʃũ(ns)] i [pũn'ʃũ(s)] (SO), [pũnʃos] (O), [pĩn'ʃũn(s)] i [pũn'tʃũ(s)] (N).

Anglade (1897: 297) advertia que, a Lesinhan de las Corbières (Aude), KT > it, «mais *nct* est passé à *nch* dans les mots: *unctam* = *uncho* [...]; *punctam* = *pouncho* (rare), de *pouncha* (usité)».

Poncha, *-ar*, *-on*, *-ut*, *-onar*, *-onada*, *-onejar* són algun dels membres d'aquesta família que apleguen els grans diccionaris ocs., com el *DHon*, *DMis* o *DPichot*. Tenen encara més interès les dades d'allà on hi ha KT > it o on fóra esperable NKT > nt (*punta*, *ponçon*). El *DPalay* recull en gascó: *pounchà*, *-choà* 'piquer, aiguillonner, ponctioner'; *pounchà l'àou* 'piquer l'âne'; *hàrri que t'y pounchi*; *pounchade* 'piqûre'; *pounchoû*, *punçouû* 'poinçon, aiguillon, lancette; objet pointu; au fig. personne de caractère difficile' (cf. *supra* en català antic); *pounchounà* 'C. *pounchà*'; *pounchût*, *-ude* 'pointu, é, aigu; cf. *puntut*'; *punchà* 'V. *pounchà*'. Al *DBearn*: *pounxa*, *pouncha* 'poindre, piquer: *Trop punxe l'agulhadé*'; *pounxade*, *pounchade*; *pounxoa*, *pounchoa*, *ponchoar* 'poinçonner' (*Las mounedes seran senhalades e ponchoades de une letre*); *pounxoade* 'coup de poinçon'; *pounxou*, *ponchoo* 'poinçon: *Seran feytz ponchoos per lo talhador*', i les variants *pounxut*, *puncha*, *puchade*, *punchat*, *punchou*, *punxa*, *punxade*, *punxat* 'punchat, piqûre: *U punxat d'espligüe*', *punxou* 'punchou'. Són d'interès les variants amb *i*: *pincha* 'piquer, poindre. Voy *punxa*'; *pinchada* 'piqûre: *Tant-pis si cridiam biahore! Per la pinchade du broc*'; *pinchou* 'bout piquant, piquant du houx et d'autres plantes'; *pinchut* 'pointu,

38. Altres sinònims aplegats: *agulhonar*, *fiçar*, *picar*, *pinçar*.

39. Altres sinònims aplegats: *fiçar*, *picar*, *punbir*, *punher*.

aigu: *Lengue male, dague pinchude* (cf. castellà i aragonès *pinchar*, *supra*). Per fi, al *DGasc*: *pouncho* 'frique, pointe'; *pouchoun, pouchouno* 'poinçon plus gros'; *pouchut, do* 'pointu, aigu'.

CONCLUSIONS

a) Aquests no són mots exclusius dels valencians a l'edat mitjana ni sembla que hagen sortit d'una àrea mossàrab. Degueren estendre's de nord a sud amb el contacte antic i profund amb l'occità. El caràcter de termes professionals de moltes de les primeres atestacions de *punxor*, *-ó* i *-a* ens fa considerar la possibilitat que, com deu haver ocorregut en altres casos, els desplaçaments d'artesans, d'eines i de mercaderies podrien haver ajudat a fer-los penetrar des de ben enjorn a casa nostra.

b) Els cats. *punxa*, *-ar*, *-ó* i *-or* són simètrics de *poncha*, *-ar*, *-ó* i *-or* d'Occitània.

c) Tot i que caldria esbrinar encara amb més detall en quina mesura són (o han estat) o no coincidents les àrees de [tʃ]/ [jt] < κτ i [n]ʃ] < ΝΚΤ, els mots que ens han ocupat no semblen exclusius de l'àrea de [tʃ] < κτ.

d) Aquests mots degueren penetrar també a Aragó i a l'est peninsular per mitjà del contacte amb els occitans. Les propostes per a explicar *pinchar* com a vocable castellà ensopeguen amb 1) la geografia lingüística i amb la documentació que el situen a l'orient i 2) les dificultats de l'evolució fonètica que s'han provat de vèncer amb propostes diverses, ací revisades.

e) La recerca documental, la geografia lingüística, el contacte de llengües i la lingüística diacrònica són eines complementàries per a fer llum sobre la història del lèxic i, d'una manera particular, en una parcel·la com el romandalusí en què hi ha encara moltes ombres.

APÈNDIX DOCUMENTAL

punxor

1. ganivetos et unum *punxor* cum manubrio eboris (B. 1313; Finke 1922:240)
2. ganivets cum vagina sua cum virollis de argento et cum uno *punxor* (B. 1326; Batlle & Parés 1986: 168)

3. I *punxor* ab lo qual són estats fets los senyals de la Ciutat en la dita vaxella (B. 1357; Dalmases 1992: 201)
4. unes tesores e un *punxor*, [...] e lo dit *punxor* es niellat ab manec de fust (B. 1366; Rubió & Balcells II 1921: 209)
5. tinterium cum suo corn et forficibus ac scondipendium et *punxor* (Berga 1383; Santandreu 2006: 109)
6. *punxor* d'argent de dos aguyons per menjar confits (Vic 1390; *DAG*)
7. alguns ssegells, e *punxor* e botonador (Manresa 1391; Torra 2004: 208)
8. III *punxors* e I segell (Manresa 1398; Torra 2004: 272)
9. una mola d'oli e un altre de aygo [...] una capsa redona ab alguns *punxos*⁴⁰ (Mall. 1467; Miralles 2006: 332)
10. tota persona qui empremtara o falsificara lo *Punxot*⁴¹ o, empremta dels dits pesos e, mesures encorrega en ban (*Mostassaf*, B. 1469; Bajet 1998: 187)
11. attanent lo ofici de la Marca del Argent o *Punxor* (Argenters, Mall. 1538, ms. 1770; Pérez & Riera 1983: 8; tres vegades)
12. *punxor* e marca (Argenters, Mall. 1549; *DAG*)

punxa

13. *punxa* que compre per a clavar los llistons / per CCC *punxes* que'n compre «Obreria del palau de la reina Elionor», B. 1366-73; Madurell 1972:31)
14. CC *punxes* qui seruiren ops dels motlos (Obra de la Seu, B. 1375-77; Amenós 2006: 227)
15. negun texidor [...] no dega texir drap [...] en Barchinona si donchs no es tot de una lana et si es cas que l'estam et la *punxa* sie de dues lanes [...] et lanes et *punxa* hagen aiustar un fil apres l'altre [...] / que la *punxa* sia de dues lanes (B. 1383; Bofarull 1871: 262, 303; *DCVB*)
16. *punxa*, per claus petits; *punxa*, per lana treta de cardas (Averçó ss. XIV-XV 147)
17. Que algú no gos vendre beynes de coltell o dague si no són de cuyro de bou o vedell [...] e cusides ab dues *punxes* («Ordinacions dels beyners», B. 1406; Riquer 1968: 209)

40. *Punxós* per *punxors*?

41. Var. no atestada; potser *punxor*?

18. tot Bayner haie cusir e fer cusir qualsevol beynes de coltell [...] ab dues *punxes* o al meins ab una *punxa* que sie ab costura de canut [...] que lo cuiro subira hage esser cusit ab dues *punxes* (Beiners, *Mostassà*, B. 1412; Bajet 1998: 355)
19. c *punxas* largas (*Obreria*, B. 1434; Madurell 1972: 31)
20. cccc claus *punxes* d'enllistonar / cccc claus *punxes* de fonar (*Obreria*, B. 1459; Madurell 1972: 31)
21. *punxes* estanyades (*Obreria*, B. 1459; Madurell 1972: 31)
22. *punxes* de fonar (B. 1486; *D'Ag*)
23. donam al senyor en F. Miro botiger de ferro per claus e *punxas* / [...] per d *punxes* de panar x diners / xxii de satembra donam al senyor en Pere Johan Bleda civeller per *punxes* e claus / [...] per cccc *punxes* e claus tot per los pinacles / xv de octubra donam al senyor en F. Miro botiguer de ferro per d *punxes* de listonar ii sous vi. E mes per cc *punxes* de forrar i sou viii / Donam an R. Porcell ferrer per *punxes* e claus presa per folrar los padrisos del cor / pagam [...] per l barcarols e l *punxes* de forrar e per xxv *punxes* [...] e per c *punxes* de forrar e per c d-enlistonar e mes per l *punxes* d-enlistonar e mes per c charols e mes per l barcharols e mes per c *punxes* de forrar / [...] per claus e tatxes e fils de ferro per les vadrieras e per *punxes* de forrar e per taulas e barquarols qui a pres lo fuster en Carbonell per los pinacles del cor (*Llibre de l'Obra*, B. 1493-95-96, 1500-06-08; Jardí 2001: 259, 280, 281, 307, 321, 333)
24. *punxes* sens cap (B. 1495-97; Amenós 2006: 227)
25. posar reixes ab *punxes* y ralls en lo parlador (Monestir de Pedralbes 1512; Sanjust 2009: 65, 755)
26. claus y *punxes* de fonar a i sou y 7 diners/ *punxes* de mix cap taulars [...] *punxes* barcaroles [...] *punxes* marcovines (B. 1588, 1586; Madurell 1972: 26, 31)
27. En la primera li tiraren uns bastons ab unas grans *punxes* (*Diari*, Pere Pascual, Perpinyà 1595-1664; Simon & Vila 1998: 112)
28. seya en una cadira feta de *punxes* de foch / aquell que seya en la cadira de *punxes* era un advocat de la ciutat de Barcelona (*Pere Porter* 1649: 223; CICA)

punxar

29. Determenaren los antichs e grans batallers passats que molt més valia ferir los contraris punyent que tallant [...] mas, si ffer *punxant* ab un pich, sens trencar os, se-n porà entrar fins al cor [...] pot guardar del colp cubrent-se o lunyant que no fa aquell qui és ferit *punxant* [...]. E com diu Vegeci: Colp qui sia fet *punxant*, si-s vol ab daga, o ab lança o ab *punxó*, ja és fet ans que sia regonegut. [...] La IIII, car ferir tallant és

molt major treball que *punxar*, per lo gran moviment del braç qui talla, e ha més a ffer que aquell qui *punxa* e més resistència troba. [...] La quinta [...] Mas aquell qui fer punyent tostemps està tancat. Per aquestes rahons los romans, [...] tostemps ferien *punxant* e-s treyen escarn d'aquells qui combatien tallant [...] Mas diràs tu: Què proffita lo *punxar* llà on és tot cubert de ferre e de armes provades? Respós lo gran cavaller Scipió Romà que lo *punxar* contra lo bé guarnit profita faldejant-lo, [...]. E proffita a esvahir per la cara, qui, encara que sia cuberta, emperò ab bona *punxada* reb gran girada e moviment de coll (*Dotzè*, c. 282)

30. *punxa*, per punyir (Averçó ss. XIV-XV 147)
31. són com l'escorpí, que ab los agullons davant affalaguen, e *punxen* darrere ab la coha./ Les abelles porten la mel en la boca, e ab lo fibló *punxen* darrere (*Flors de virtut* 1499, 113; amb *ch*, p. 90; CICA)

punxó

32. Ab *punxó* e ab bastons (*Dotzè* c. 227; *D'Ag*)
33. un gran cosa de *punxons* ab d'altres frasques / un altre caxonet ab *punxons* e embotidors (B. 1412; Dalmases 1992: 242)
34. de manso vestro usque ad Cumbam, sive de *Coma de Puncho* (Vilademuls 1400; Golobardes 1970: 177)
35. *punchons* a'n Johan de Cathania / una cantitat de *punxons* a'n Gabriel Armengau [4 amb *x*; 5 amb *ch*] (Orfebres, B. 1413; Dalmases 1992: 247)
36. no l'cregau, car ell es un gran *punxó* [...] / Oy-mé, ladre, *punxó*, e tu m mas açò? (*Decameró* 1429: 585, 676)
37. marchades senyades ab *punxo* de senyall reyall [...] / senyal ab son *punxo* la un terç (Arrendament d'encunyació de moneda, Perpinyà 1430; Colson 1853: 268, 269)
38. *punxó* ['instrument de ferro llarguer i acabat en punta acerada, que es portava amb un ganivet a la beina de la daga'] (Inventari, Mall. 1440; Alomar 1995: 341)
39. un ganivet patit daurat, una lima patitat daurada, un *punxo* pattit daurat (Berga 1441; Santandreu 2006: 535)
40. li pagam axi per l'argent com per lo daurar e stampar e per lo *punxo* (*Llibre de l'Obra*, B. 1479-81; Jardí 2001: 147)
41. ganivet e *punxó* de asser (B. 1485; Madurell & Rubió 1955, doc. 25)
42. et pro pretio cuiusdam instrumenti per buydar letres, e *punxons*, e matrices (B. 1491; Hernando 2002: 500)

⁺*punxer*

43. claus *punxers* (B. 1423; *DAG*)

⁺*punxant* m

44. cap e *punxant* que tot hage a esser brunyit (Corretgers, *Mostassaf*, B. 1433; Bajet 1998:352)

JOSEP MARTINES
Universitat d'Alacant
Institut d'Estudis Catalans
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Actor* = FDEZ. DE HEREDIA, J., *Libro de actoridades*, ed. J. M. Cacho, Saragossa, Universitat, 2003.
- AFA* = *Archivo de Filología Aragonesa*.
- AGUILÓ, C. (2002) *Toponímia i etimologia*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ALARCOS, E. (1960 [1983]) *Estudios de lingüística catalana*, Barcelona, Ariel.
- ALBA, I. (1986) *El habla de Ludiente*, Castelló, Diputació.
- ALCan* = ALVAR, M. (1975-78) *Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias*, Las Palmas, Cabildo Insular.
- ALCL* = ALVAR, M. (1999) *Atlas Lingüístico de Castilla y León*, Madrid, Arco.
- ALDC* = J. VENY & L. PONS (2008) *Atles Lingüístic del Domini Català*, 1-4, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ALEA* = ALVAR, M. *et alii* (1961-73) *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*, Granada, Universidad.
- ALEANR* = ALVAR, M. *et alii* (1979-93) *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, Madrid, IFC.
- ALEC* = ALVAR, M. *et alii* (1995) *Atlas lingüístico-etnográfico de Cantabria*, Madrid, Arco.
- ALEICan* = ALVAR, M. (1975-78) *Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias*, Las Palmas.

- ALF = GUILLÉRON, J & E. EDMONT (1902-14) *Atlas linguistique de la France*, Bologne, Forni.
- ALG = SÉGUY, J. *et alii* (1954-73) *Atlas Linguistique et ethnographique de la Gascogne*, París, CNRS.
- ALIAGA, J & L. TOLOSA (2007) *Documents de la pintura valenciana medieval i moderna*, València, Universitat de València.
- ALIBÈRT, L. (1976) *Gramatica occitana*, Tolosa, IEO.
- ALOCALLOc = RAVIER, X. (1978-93) *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc occidental*, París, CNRS.
- ALLOr = BOISGONTIER, J. (1981-86) *Atlas linguistique et ethnographique du Languedoc oriental*, París, CNRS.
- ALOMAR, A. (1995) *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval*, Palma, IEB.
- ALONSO, A (1946) «Las correspondencias arábigo-españolas en los sistemas de sibilantes», *RFH*, 8, pp. 12-76.
- (1947) «Trueques de sibilantes en antiguo español», *NRFH*, 1, pp. 1-12.
- ALVAR, M. (1948) *El habla del Campo de Jaca*, Salamanca, CSIC.
- (1953) *El dialecto aragonés*, Madrid, Gredos.
- (1956) «Léxico aragonés del ALC», *AFA*, 8, pp. 211-238.
- (1959) *El español hablado en Tenerife*, Madrid
- (1976) *Aragón: literatura y ser histórico*, Saragossa, Pórtico.
- (1978) «Repertorio Ansotano», *AFA*, 22, pp. 21-48.
- AMENGUAL, J. (1858-78) *Nuevo diccionario mallorquín-castellano-latín*, Palma.
- AMENÓS, L. (2006) «Glossari terminològic i iconogràfic de l'ofici de Ferrer i les seves activitats productives (s. XIV-XV)», *Butlletí arqueològic*, 28, pp. 212-279.
- ANGLADE, J. (1897) «Le patois de Lézignan (Aude)», *RLR*, 10, pp. 145-345.
- APROSIO, S. (2008) «Genova centro di formazione e di irradiazione del covocabolario marittimo nel Mediterraneo occidentale», V. Orioles & F. Toso (eds.), *Circolazioni linguistiche e culturali nello spazio mediterraneo*, Recco, Università degli Studi di Udine / Centro Internazionale sul Plurilinguismo, pp. 267-278.
- AQUILINA, J. (1969) *Nomi maltesi di pesci molluschi e crostacei del Mediterraneo, compresa la terminologia marinaresca e peschereccia*, Malta, Malta University Press.
- ARIZA, M. (2005) «El romance en al-Ándalus», R. Cano (coord.), *Historia de la lengua española*, Barcelona, Ariel, pp. 207-235.

- ARNAL, M. L. (2003) *Diccionario del habla de la Baja Ribagorza occidental (Huesca)*, Saragossa, IFC.
- ARTHUR, I. (1955) *La vida del glorios Sant Frances*, Uppsala.
- AVERÇÓ = CASAS, J. & J. RUBIÓ (1956) «*Torcimany*» de Luis de Averçó, Barcelona, CSIC.
- BADIA, A. M. (1950) *El habla del valle de Bielsa*, Saragossa.
- (1999) *Les «Regles de esquivar vocables» i la «la Qüestió de la llengua»*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BAJET, M. (1998) *Aspectes del comerç de Catalunya en el s. XVI segons els llibres dels mostassàs*, Lleida, Universitat de Lleida.
- BALLARÍN, Á. (1978) *Diccionario del benasqués*, Saragossa.
- BARBIER (fils), P. (1914) «Noms de poissons. Notes étymologiques et lexicographiques. VI», *RLR*, 57, pp. 314-318.
- BARCELÓ, C. (1982) *Toponímia aràbiga del País Valencià*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- (1984) *Minorías islámicas en el País Valenciano*, València, Universitat de València.
- (1997) «Mozárabes de Valencia y “lengua mozárabe”», *RFE* 72, pp. 253-279.
- (2008) «El mozárabe en la obra de Joan Coromines», A. M. BADIA & J. SOLÀ (eds.), *Joan Coromines, vida y obra*, Madrid, Gredos, pp. 400-435.
- BARCELÓ, F. (1868) *Catálogo metódico de los peces que habitan o frecuentan las costas de las Islas Baleares*, Madrid
- BARCOS, M. (2007) *El aragonés ansotano*, Saragossa, IFC.
- BARRIUSO, E. (1986) *El léxico de la fauna marina en los puertos pesqueros de Asturias central*, Oviedo, Instituto de Estudios Asturianos.
- BATLLE, C. & À. PARÉS (1987) «El castell de Sitges a la mort de Bernat de Fonollar (1326)», M. RIU (ed.) *Castells, guaites, torres i forteses de la Catalunya medieval*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 153-177.
- BATTAGLIA, S. (1961-81) *Grande dizionario della lingua italiana*, Torí.
- BATTISTI, C. & G. ALESSIO (1948) *Dizionario etimologico italiano*, Florència.
- BECH, M. (1980) «La vocal neutra final al parlar de Roses. Precisions sobre el vocalisme empordanès», J. BRUGUERA & J. MASSOT (ed.), *Actes del Cinquè CILLC*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 657-668.
- BLANC, A. (1892) «Le groupe *ct* de *sanctus* dans les noms de saints en provençal», *RLR* 35, pp. 604-611.

- BOFARULL, M. de (1871) *Gremios y cofradías de la antigua corona de Aragón*, Barcelona, AGCA
- BORAO, J. (1908²) *Diccionario de voces aragonesas*, Saragossa, Diputació.
- BOVER, J. (1836 [1864²]) *Noticias histórico-topográficas de la isla de Mallorca*, Palma.
- BRAYER, É. & J. MONFRIN (1966) «Un fragment du *Breviari d'amor* conservé aux Archives municipales de Vienne (Isère)», *Romania*, 87, pp. 59-93.
- BRIZ, A. (1991) *El parlar de la comarca de Requena-Utiel*, València, Generalitat Valenciana.
- BRUGUERA, J. (1996) *Diccionari etimològic*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CABRERA, M. R. (1997) *El món mariner a Dénia. Estudi etnolingüístic*, Ajuntament de Dénia / Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta / Diputació d'Alacant.
- CÁCERES, M. T. (1990) «Algunas consideraciones sobre la presencia de catalanismos en el español de Canarias», *Anuario de Filología*, 13, pp. 37-55.
- CALERO, J. L. (1987) *Léxico alcarreño conquense*, Conca, Diputación.
- CASANOVA, E. (1984 [1993]) «Un grup fonètic dèbil i préstec a propòsit dels reflexos de -TICUM en català», *Miscel·lània Sanchis Guarner*, 1, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 390-413.
- (2001) «Llengües en contacte a l'Edat Mitjana al Regne de València: el cas de l'aragonés i del castellà», M. A. Cano *et alii* (eds.), *Les claus del canvi lingüístic*, Alacant, Institut de Filologia Valenciana, pp. 135-160.
- CASAS, J. M. (1962) *La gaya ciencia de P. Guillen de Segovia*, Madrid, CSIC.
- CASTAÑER, R. M. (1992) «Textos dialectales aragoneses de los siglos de oro», J. M. Enguita, *II Curso sobre Lengua y Literatura en Aragón (siglos de oro)*, Saragossa, IFC, pp. 255-279.
- CASTILLO, J. & L. P. MARTÍNEZ (1999) *Els gremis medievals en les fonts oficials*, València, Alfons el Magnànim.
- CEJADOR, J. (1929) *Vocabulario medieval castellano*, Madrid, Visor.
- CENTELLES, J. (1981) *De la Méditerranée aux étangs et marécages*, Banyuls-sur-Mer.
- CHaulhac = M. T. HERRERA & M. E. GONZÁLEZ (1997) *Traducción del Tratado de cirugía de Guido de Cauliaco*.
- CHIRINO, A. (c. 1429) *Menor daño de la medicina*, ed. E. J. Ardemagni *et alii*, Madison, 1987.
- CICA = *Corpus Informatitzat del Català Antic*, J. Torruella (dir.), amb M. Pérez Saldanya i J. Martines; selecció de textos de V. Martines; <<http://lexicon.uab.cat/cica>>.
- CILLC = *Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* = CILLC????

- CISTERNAS, R. (1867) *Catálogo de los peces comestibles que se crían en las costas españolas del Mediterráneo, y en los ríos y lagos de la provincia de Valencia*, València.
- COCA, I. (1993) *Toponimia de la Ribera de Cañedo*, Salamanca, Universidad.
- CLEGHORN, G. (1751) *Observations on the epidemical Diseases in Minorca from the year 1744 to 1749*, Londres.
- COLOMINA, J. (1992) «Relacions lingüístiques occitano-catalanes», *IIIème Congrés Internacional de l'Association Internationale d'Etudes Occitanes*, Montpellier, pp. 283-298.
- COLOMINA, J. & J. PONSODA (1995) «Català(ns) i aragonès(os) en contacte al sud del Regne de València segons els *Extravagants* (1263-1264) de l'Arxiu Municipal d'Alcoi», J. Colomina, (ed.) *Llengües en contacte als regnes de València i de Múrcia (segles XIII-XV)*, Alacant, Universitat d'Alacant, pp. 145-173.
- COLÓN, G. (1967) «Occitanismos», M. Alvar *et alii* (dirs.), *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, II, Madrid, CSIC, pp. 153-192.
- (1997) «Visió romàntica sobre alguns “mossarabismes” del català», *Estudis de filologia catalana i romànica*, Alacant, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 349-386.
- (2004) «Dobletes sinonímicos en Palmireno (1560)», *AFA*, 59, pp. 1175-1202.
- COLSON, A. (1853) *Recherches sur les monnaies qui en cours en Roussillon*, Perpinyà.
- Comp = Traducción del Compendio de la humana salud de Johannes de Ketham*, ed. M. T. Herrera & M. E. González, Madison, 1997.
- Corbacho = MARTÍNEZ DE TOLEDO, A. (1438) Arcipreste de Talavera (Corbacho)*, ed. M. CICERI, Madrid, Espasa, 1990.
- CORCOLL, A. (2010) «L'eriçó de mar: estudi antropològic, geolingüístic i etimològic», tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- CORDE = RAE, *Corpus diacrónico del Español* [<http://www.rae.es>], consulta del 31 d'agost de 2010.]
- COROMINES, J. (1936) «Les relacions amb Grècia reflectides en el nostre vocabulari», *Estudis Universitaris Catalans*, 22 [=Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, històrics i lingüístics, III], pp. 283-315. [Reed. dins J. Coromines, *Entre dos llenguatges*, III, Barcelona, Curial, 1977, pp. 178-230.]
- (1953 [1983³]) «Algunes lleis fonètiques catalanes no observades fins ara», *Estudis Romànics* 3, pp. 201-230; *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor, 1983³.

- (1963 [1970]) «El problema de Quatretonda i Quatremitjana, i la toponímia mossàrab del Maestrat», *BSCC*, 39, pp. 340-352; *Estudis de toponímia catalana*, 2, Barcelona Barcino, pp. 143-158.
- CORRIENTE, F. (1992) *Árabe andalusí y las lenguas romances*, Madrid, Mapfre.
- (2008) *Romania arabica*, Madrid, Trotta.
- CORTELAZZO, M. & PETRARCO SICCARDI, G. (1995) «I pesci e altri animali marini», M. CORTELAZZO *et alii* (ed.), *Vocabolario delle parlate liguri. Lessici speciali*, 2-1, Gènova, Consulta Ligure, pp. 21-98.
- COVARRUBIAS, S. (1611 [1993]) *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid, ed. de M. de Riquer, Barcelona 1993.
- CREA = RAE, *Corpus de referencia del español actual* [<http://www.rae.es> consulta del 31 d'agost de 2010.]
- Crosada = MARTIN-CHABOT, E. (1989) *La chanson de la croisade albigeoise*, París.
- CRUSAFONT, M. (1999) *Pesals monetaris de la Corona catalanoaragonesa*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CTILC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana*, J. RAFEL (dir.). [<http://ctilc.iec.cat>]
- Curial = *Curial e Güelfa*, ed. d'A. Ferrando, Tolosa de Llenguadoc, Ancharsis, 2007.
- D_{Ag} = AGUILÓ, M. (1914-34) *Diccionari Aguiló*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- DALMASES, N. de (1992) *Orfebreria catalana medieval*, II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- D_{Amer} = ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA (2010) *Diccionario de americanismos*, Madrid
- D_{Andolz} = ANDOLZ, R. (1992⁴) *Diccionario aragonés. Aragonés-castellano, castellano-aragonés*. Saragossa, Mira Ed.
- D_{Arag} = BERNAL, C. & F. NAGORE, ed. (1999) *Diccionario Aragonés*, Saragossa, Consello d'a Fabla Aragonesa (anònim; ss. XVIII-XIX).
- D_{Aut} = RAE (1726 [1990]) *Diccionario de Autoridades*, Madrid.
- D_{Bearn} = LESPY, V & P. RAYMOND (1887) *Dictionnaire Béarnais ancien et moderne*, Montpellier.
- D_{Canar} = LORENZO, A. *et alii* (1995) *Diccionario de canarismos*, La Laguna, Lemus.
- D_{EH} = COROMINES J. & J. A. PASCUAL (1987²-1991) *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*, Madrid, Gredos.

- DCuba* = HAENSCH, G. & R. WERNER (2000) *Diccionario del español de Cuba*, Madrid, Gredos.
- DCVB* = ALCOVER, A. M. & F. de B. MOLL (1930-62) *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, Moll.
- DDLC* = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari descriptiu de la llengua catalana*, J. Rafel (dir.) [<http://dcc.iec.cat/ddlc/index.asp>]
- Decameró* = J. BOCCACCIO (1964) *Decameró*, Barcelona, AHR.
- DECat* = COROMINES, J. (1983⁴-91) *Diccionari Etimològic Complementari de la Llengua Catalana*, Barcelona, Curial.
- DGasc* = MONCAUT, C. (1863) *Dictionnaire Gascon-Français. Dialecte du département de Gers*, París.
- DHLE* = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario histórico de la lengua española*, Madrid.
- DHon* = HONNORAT, S. J. (1846-47) *Dictionnaire provençal-français ou, Dictionnaire de langue d'oc ancienne et moderne*, Digne.
- DIEC2* = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2007) *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona
- DLevy* = LEVY, E. (1909) *Petit dictionnaire provençal-français*, 6, Heidelberg.
- DMis* = MISTRAL, F. (1878-86) *Lou Tresor dóu Felibrige ou Dictionnaire Provençal-Français*, Ais de Provença .
- DOM* = *Dictionnaire occitan medieval*, W. STEMPEL (dir.), Institut für Romanische Philologie der Ludwig-Maximilians-Universität, Munic. [<http://www.dom.badw-muenchen.de/index.htm>], consulta del 6 d'octubre de 2010.]
- Dotzè* = LORCA, J. (2007) «Gil de Roma en el tractat de la guerra de Francesc Eiximenis», *Actes del Tretzè CILLC*, 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 277-286.
- DPalay* = PALAY, S. (1991) *Dictionnaire du béarnais et du gascon modernes (Bassin Aquitain)*, París, CNRS.
- DPichot* = FOURVIÈRES, X. de (1853-1912) *Lou Pichot Tresor: dictionnaire provençal-français & fançais-provençal*, Avinyó.
- DRay* = RAYNOUARD, F. (1842) *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours comparés avec les autres langues de l'Europe latine*, París.
- DSeco* = SECO, M., et alii (1999) *Diccionario del español actual*, Madrid, Aguilar.
- DUARTE*, C. & À. ALSINA (1984) *Gramàtica històrica del català*, 1, Barcelona, Curial.

- DURAN, M. (2007) *Noms i descripcions dels peixos de la mar catalana I. Àgnats, condriactis, osteïctis (1a part)*, Palma, Moll.
- EBA = NAGORE, F., dir. (1999) *Endize de bocables de l'aragonés seguntes os repertorios lesicos de lugars y redoladas de l'Alto Aragón*, 4 v. Osca, IEA.
- EBERENZ, R. (1993) «Reminiscencias léxicas del catalán en el *Corbacho*: revisión y balance», *Literatura y bilingüismo*, Kassel, Reichenberger.
- Elucidari* = SCINICARIELLO, S. (1983) *A critical edition of books I-VII of the «Elucidari de las propietatz de totas res naturals»*, Ann Arbor.
- ENSENYAT, G. (2007) «Lul·lisme i pràctica missionera mallorquina a les Canàries», *Treballs sobre Ramon Llull*, Palma, IEB, pp. 121-152.
- Ernout-Meillet* = A. ERNOUT & A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1985
- ERRAZU, Á. (2002) *Jaime de Huete. Teresina vidriana*, Saragossa, IEA.
- ESTEVE, A. (1887-88) «Vocabulario valenciano-castellano de los peces que se crian [sic] en las costas españolas del Mediterráneo y en los ríos y lagos del reino de Valencia», *El Archivo*, II, pp. 153-158.
- ESTEVE *et alii* (1803) = J. ESTEVE, J. BELVITGES & A. JUGLÀ, *Diccionario catalán-castellano-latín*, Barcelona.
- EWRS = F. DIEZ (1887) *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, Bonn.
- FERRANDO, A. (1989) «La formació històrica del valencià», *Segon Congrés Internacional de la Llengua catalana. 8*, València, pp. 399-428.
- FERRER, V. *Sermons*, Barcelona, Barcino.
- FERRER ALEDO, J. (1906) *Catálogo de los peces de Menorca*, Mahón, Imprenta de El Porvenir del Obrero [Nova ed. ampliada, *Revista de Menorca* XXV-C, 1930, pp. 225-259.]
- FERRER HERNÁNDEZ, J. (1903) «Materiales para la fauna ictiológica de las Baleares», *Boletín de la Sociedad Española de Historia Natural* 6, pp. 460-462.
- FEW = WARTBURG, W. v. (1922-69) *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, Basilea.
- FIGUERA, P. A. (1840) *Diccionari mallorquí-castellà*, Palma.
- FINKE, H. (1922) *Acta aragonensia III*, W. Rothschild.
- Fishes* = P. J. P. WHITEHEAD *et alii* (red.), *Fishes of the North-eastern Atlantic and the Mediterranean*, Bungay, Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture.
- Flors de virtut*, SANTCLIMENT, F., Barcelona, Barcino, 1975

- FOUCHÉ, P. (1924) *Phonétique historique du roussillonnais*, Tolosa de Llenguadoc.
- FRAGO, J. (1985) «De los fonemas medievales /ʃ/, /ʒ/ al interdental fricativo /θ/ del español moderno», *Philologica Hispaniense*, 2, Madrid, Gredos, pp. 205-216.
- (1986) «El aragonesismo lingüístico en Gracián», *Gracián y su época*, Saragossa, IFC, pp. 333-364.
- FUENTES, J. (1871) *Murcia que se fue*, Madrid.
- GALMÉS DE FUENTES, À. (1967) «Dialectalismos», dins M. Alvar, A. Badía, R. de Balbín, L. F. Lindley Cintra (dirs.), *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, II, Madrid, pp. 307-324.
- GALVAÑ, J. A. & F. P. SALA (2002) *Aspe: isla lingüística*, Alacant, Diputació.
- GARCIA, X. (1980) *La vida marinera a Vilanova i Geltrú*, Barcelona, Selecta.
- GARCÍA DE DIEGO, V. (1920) «Notas bibliográficas. Sevilla, A.», *Vocabulario murciano*, *RFE*, 7, pp. 385-389.
- (1925) «Miscelánea filológica», *RFE*, 12, pp. 1-15.
- GARCÍA SORIANO, J. (1932) *Vocabulario del dialecto murciano*, Madrid, RAE.
- GARCÍA-LOMAS, G. A. (1949) *El lenguaje popular de las montañas de Santander*, Santander.
- GARCÍA-PAYER, M. J. (1998) *Aproximación dialectal al castellano hablado en la comarca de Casas-Ibáñez*, Albacete, Diputación.
- GARGALLO, J. E. (2004) *Habla y cultura popular en el Rincón de Ademuz*, Madrid, CSIC.
- GIBERT, A. M. (1913) *Fauna ictiológica de Catalunya*, Barcelona.
- GILKISON, J. (1984) *A Lexicon of the 14th-Century Aragonese Manuscripts of Juan Fernández de Heredia*, Madison.
- GOLOBARDES, M. (1970) *Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins el s. XV: documents*, Barcelona, Palau de Peralada.
- GÓMEZ ORTÍN, F. (1991) *Vocabulario del noroeste murciano*, Múrcia, Editora Regional.
- GOROG, R. P. de & L. S. de GOROG (1978) *Concordancia del «Arcipreste de Talavera»*, Madrid, Gredos.
- GRACIÁN, B. (1657) *El Criticón, tercera parte*, ed. M. Romera, University of Pennsylvania Press, 1940.
- GRAELLS, M. P. (1855) *Catálogo de los peces de las costas de Cataluña y Valencia*, Madrid.
- GRIERA, A. (1923) «Els noms dels peixos dels mars i rius de Catalunya», *BDC*, II, pp. 33-79.
- GUILLÉN, J. (1974) *El habla de Orihuela*, Alacant, Diputació.

- GULSOY, J. (1993) «El problema de TĪC, DĪC i NĪC en català, en occità antic i en francès», *Estudis de gramàtica històrica*, València/Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 251-293.
- HAENSCH, G. (1961) «Las hablas de la Alta Ribagorza (Segunda parte)», *AFE*, 12, pp. 117-250.
- HERNANDO, J. (2002) «Del llibre manuscrit al llibre imprès. La confecció del llibre a Barcelona durant el s. XV», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 21, pp. 257-658.
- HERRERA, M. T. (1978) «El compendio de la Salud Humana. Estudio dialectal», *Studia Philologica Salmanticensia*, 2, Salamanca, Universidad, pp. 159-175.
- HTroy* = FDEZ. DE HEREDIA, J. (2003), *Historia troyana*, ed. J. M. Cacho, Saragossa, Universitat.
- HUETE, J. de (1993), *Comedia Tesorina*, ed. Á. PÉREZ, València, UNED.
- HUGUET, A. (1991) *Catàleg d'espècies d'interès pesquer a Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- IBARRA, A. (1996) *Materiales para el conocimiento del habla de Lorca*, Múrcia, Universidad. IFC = Institución Fernando El Católico
- INEICHEN, G. (1968-1970) «Il lag di Al-Idrisi», *Bollettino dell'Atlante Linguistico, Mediterraneo*, 10-12 [Studi offerti a Mirko Deanovic], pp. 159-165.
- IRIBARREN, J. M. (1984²) *Vocabulario navarro*, Pamplona, Comunidad Foral.
- ISTITUTO DELLA LINGUA ITALIANA (1986) *Vocabolario della Lingua Italiana*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana.
- JARDÍ, M. (2001) «Mestres entalladors a Barcelona durant la segona meitat del s. XV i primer quart del s. XVI», tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- KUHN, A (1965) «Estudios sobre el léxico del Alto Aragón», *AFE*, 16, pp. 7-56.
- LABARTA, A. (1987) *La onomástica de los moriscos valencianos*, Madrid, CSIC.
- LABÈRNIA, P. (1839-40) *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona, Hereus de la Vda. Pla.
- LACAVALLERIA, J. (1696) *Gazophylacium catalano-latinum*, Barcelona
- LAMUELA, X. (1984 [1993]) «L'evolució dels sons representats per g, j i tg en català», *Miscel·lània Sanchis Guarner*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 175-178.
- LAPESA, R. (1988) «Sobre el origen de Sancho», D. Kremer (ed.), *Homenagem a Joseph M. Piel*, Tubinga, Max Neimeyer Verlag, pp. 79-83.
- LAUSBERG, H. (1954) *Romanische Sprachwissenschaft*, Berlin, de Gruyter [Trad. cast., *Lingüística Románica*, Madrid, Gredos, 1965.]

- Leys d'amor* = ANGLADE, J., ed. (1919) *Las Leys d'Amor*, París.
- LLATAS, V. (1959) *El habla del villar del Arzobispo y su comarca*, València, Alfons el Magnànim.
- LLEONART, J. & J. M. CAMARASA (1987) *La pesca a Catalunya el 1722 segons un manuscrit de Joan Salvador i Riera*, Barcelona, Museu Marítim.
- LLORCA, F. X. (2000) *El llenguatge mariner de la Marina*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- LORET, M. R. (1993) «Alacantinismes en el lèxic mariner de Roses», *Actes del Novè CILLC*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat d'Alacant / Universitat de València / Universitat Jaume I, pp. 529-540.
- LORENTE, A. (1985) «Coincidencias léxicas entre Andalucía y el Valle del Ebro», *AFA*, 36, pp. 347-376.
- (2000) «Las hablas aragonesas en las fronteras occidentales (límites con La Rioja, Soria, Guadalajara y Cuenca)», *AFA*, 56, pp. 267-285.
- LMP = M. ALVAR, dir. (1985-89) *Léxico de los marineros peninsulares*, Madrid, Arco.
- LÓPEZ, R. & J. M. TORRES (2008) *El habla de los pueblos de la comarca de Gúdar-Javalambre*, Madrid, Visión.
- LÓPEZ, G. (1998²) *Voces alavesas*, Bilbao, Euskaltzandia.
- LORENZO, E. (1997) «Tratamiento del vocalismo inglés en español», *Estudios ingleses de la Universidad Complutense*, 5, pp. 81-89.
- MADURELL, J. & J. RUBIÓ (1955) *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona*, Barcelona.
- MADURELL, J. (1972) «Fargues, martinets i clavaó», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 21, pp. 171-275.
- MANCHO, M. J., ed. (2005) *Juan de Jarava, Historia de yervas y plantas*, Salamanca, Universidad.
- MARINER, S. (1961) «Posibles derivados de *Sanctus*», *AFA*, 12, pp. 253-260.
- MARTÍ, E. & S. APARICIO (1989) *El léxico de Anna*, Anna.
- MARTÍNEZ = Enquestes procedents de la seva tesi en curs.
- MARTÍNEZ GONZÁLEZ, A. (1992) *Terminología marinera granadina. Contribución al estudio del habla marinera de Granada*, Granada, Universidad.
- MARTINES, J. (1998) «El sufix *-aire* al País Valencià», *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 33, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 229-262.
- (2002) «L'aragonés i el lèxic valencià. Una aproximació», *Caplletra*, 32, pp. 157-201.

- (2009) «El contacte del català amb la llengua dels aragonesos al segle XIII al País Valencià: influència sobre el lèxic», *Caplletra*, 46, pp. 61-88.
- (en premsa) *El lèxic català i l'aragonés al País Valencià. Un contacte multiseccular*. València, Universitat de València.
- MARTÍNEZ, J. (1993) *¡Ira chacha! Lenguaje de Ayora y su anécdota*, Aiora.
- MATEU, F. (1936) «El vocabulari medieval de l'exercici de la monedera segons documents valencians», *BDC*, 34, pp. 98-126.
- MEIER, H. (1984) «Notas críticas al DECH de Coromina/Pascual», *Verba*, annex 24. *Memorial = Memorial literario instructivo y curioso de la corte de Madrid*, maig. 1786, núm. 29, VIII, pp. 362-369.
- MENÉNDEZ PIDAL, E. (1940 [1987]) *Manual de gramática histórica española*, Madrid, Espasa.
- METTMANN, W. (1971) «Vicente de Burgos' Übersetzung von *De proprietatibus rerum*», E. Coseriu & W. Stempel, *Sprache und Geschichte*, Wilhelm fink Verlag, pp. 333-334.
- MEYER-LÜBKE, W. (1921) «La evolución de la C latina delante de E e I en la Península Ibérica», *RFE*, 8, pp. 225-251.
- MINICONI, R. (1994) *Les poissons et la pêche en Méditerranée. La Corse*, Gênes, Alain Piazzola & la Marge.
- MIRALLES, J. (2006) *Antologia de textos de les Illes Balears (ss. XIII-XVI)*, Barcelona, IEB / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MOLL, F. de B. (1952) *Gramática histórica catalana*, Madrid, Gredos [Trad. cat. corregida i anotada per J. Martí, València, Universitat de València, 2006.]
- MONDÉJAR, J. (1977) «Los nombres de los peces en las Ordenanzas municipales (siglo XVI) de Málaga y Granada», *Actas del V Congreso Internacional de Estudios Lingüísticos del Mediterráneo*, Madrid/Málaga, CSIC / Ayuntamiento de Málaga, pp. 195-231. [= Mondéjar 1991, pp. 405-448.]
- (1982) «Congrio y zaffio: un capítulo de ictionimia mediterránea y atlántica», *Vox Romanica*, 41, pp. 206-219. [= Mondéjar 1991: 449-468.]
- (1987) «De ictionimia arabigoandaluza: *Albur* (Mugil cephalus L.)», *Homenaje al Profesor Darío Cabanelas Rodríguez O. F. M., con motivo de su LXX aniversario*, 1, Granada, Universidad, pp. 77-94. [= Mondéjar 1991: 469-491.]
- (1991) *Dialectología andaluza. Estudios*, Granada, Los libros del Caballero del Verde Gabán & Ed. Don Quijote.

- MONEVA, J. (c. 1924) *Vocabulario de Aragón*, ed. J. L. Aliaga, Saragossa, IFC, 2004.
- MONGE, F. (1951) «El habla de la Puebla de Híjar», *Revista de dialectología y tradiciones populares*, 7, pp. 187-241.
- MONTESINO, A. (1508) *Cancionero*, ed. J. Rodríguez, Conca, 1987.
- Noticia* = «Noticia de los peces que se cogen en los mares de esta isla», *Semanario económico y comercial que publica la Real Sociedad de Mallorca* 12, 29 I. 1791, pp. 19-20.
- MONTOYA, B. (1989) *La interferència lingüística al sud valencià*, València, Generalitat.
- MORÍNIGO, M. A. (1993) *Diccionario del Español de América*, Madrid, Anaya.
- (1998) *Nuevo diccionario de americanismos e indigenismos*, Buenos Aires, Claridad.
- MOTT, B. (1984) *Diccionario chistavino-castellano*, Saragossa.
- NAGORE, F. (1986) *El aragonés de Panticosa*, Osca, IEAA.
- NLTLE* = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española*.
[<<http://www.rae.es>>, consulta de 31 d'agost 2010.]
- ORELLANA, M. (1802) *Catálogo d'els peixos qu'es crien e peixquen en lo mar de València*.
[Reed.: *Pardals i peixos*, Sueca, 1972.]
- OLASO, V. (2005) *El Manual de Consell de Gandia a la fi del s. xv*, València, Universitat de València.
- ORTUÑO, M. & C. ORTÍN (1999) *Diccionario del habla de Yecla, Iecla*, Alfonso x El Sabio.
- Pag* = FDEZ. DE HEREDIA, J. (2003), *Traducción de la Historia contra paganos, de Orosio*, ed. J. M. Cacho, Saragossa, Universitat.
- PALOMBI, A. & M. SANTARELLI (1969) *Gli animali commestibili dei mari d'Italia*, Milà, Ulrico Hoepli. [3a ed.]
- PARDO, J. (1938) *Nuevo diccionario etimológico aragonés*, Saragossa, Diputació.
- PERALTA, M. (1853) *Ensayo de un diccionario aragonés-castellano*, Palma.
- Pere Porter* = *Viatge a l'infern d'en Pere Porter*, ed. J. M. Gurí, B., Pere Coromines, any ???1999.
- PÉREZ, M. Á. (1995) *El habla, historia y costumbres de Oseja y Trasobares*, Saragossa, Diputació.
- PÉREZ, L. & F. RIERA (1983) *Reivindicación de los judíos mallorquines*, 1, Palma, Fontes Rerum Balearium.
- PONSODA, J. (1996) *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el «Llibre de Cort de Justícia» de Cocentaina*, Alcoi, Marfil.
- Postura* = *Postura de peix del dia per los señors regidors de mes de esta capital de Palma*, v. 1750.

- PRINCE, D. (1995) «Literary aragonese in the late fourteenth century: the testimony of *El libro del trasoro*», *Orbis*, 38, pp. 80-101.
- Prop = BURGOS, V. de (1494) *Traducción de «El Libro de Proprietatibus Rerum de Bartolomé Anglicus»*, ed. M. T. Herrera & M. N. Sánchez, Salamanca, Universidad, 1999.
- QUILIS, A. (1960) «El habla de Albacete», *Revista de dialectología y tradiciones populares*, 16, pp. 413-442.
- QUINTANA, A. (2004) *El aragonés residual del bajo valle del Mezquín*, Terol.
- (2007) *El aragonés nuclear de Nerín y Sercué (Valle de Vió)*, Saragossa, IFC.
- Quintilingüe = Diccionari català-castellà-llatí-francès-italià*, per una «Societat de catalans», Barcelona, 1839.
- RASICO, P. (1982) *Estudis sobre la fonologia del català preliterari*, Barcelona Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- RETA, A. (1976) *El habla de la zona de Eslava (Navarra)*, Pamplona, CSIC.
- REW = MEYER-LÜBKE, W. (1911-20) *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- RÍOS, I. (1989) *El habla de Sot de Ferrer*, Castelló, Diputació.
- RÍOS, M. (1977) «Nomenclatura de la flora y fauna marinas de Galicia. I Vertebrados y peces», *Verba*, annex 7.
- RIQUER, M. de, ed. (1949) MARTÍNEZ DE TOLEDO, A., *Arcipeste de Talavera, Corvacho*, Barcelona, Selecciones bibliófilas.
- (1968) *L'arnès del cavaller: armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona, Ariel.
- RODRÍGUEZ, B. (1992) «Acercas de los trueques de sibilantes /s/-/ç/ y /ʃ/-/ç/ en la evolución del español», *Actas del II Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, 1, pp. 273-282.
- (1996) «Algunas cuestiones referentes a los orígenes e historia del fonema /ç/», *Actas del III Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, 1, pp. 182-193.
- ROHLFS, G. (1966) *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, Torí, Einaudi.
- Romance = Romance*, ed. A. Rodríguez-Moñino, Saragossa, Ajuntament, 1970.
- ROMANOS, F. (2003) *Al límite. La pervivencia del aragonés en las comarcas del norte de Zaragoza*, Saragossa, Diputació.
- RONJAT, J. (1930) *Grammaire istorique des parlers provençaux modernes*, Montpellier.
- ROY, M. (1985) *The Occitan Translation of John and XIII-XVII from a Fourteen-Century Franciscan Codex*, Philadelphia.

- RUBIÓ, A. & A. BALCELLS (1921), *Documents per a la història de la cultura catalana migeval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- RUFFINO, G. (1977) *Il dialetto delle Pelagie e le inchieste dell'Atlante Linguistico Mediterraneo in Sicilia*, Palermo, Biblioteca del Centro di Studi Filologici e Linguistici Siciliani.
- SALVADOR, G. (1953) «Aragonesismos en el andaluz oriental», *AFA*, 5, p.143-165.
- SANCHIS, M. (1949) «Noticia del habla de Aguaviva de Aragón», *RFE*, 33, pp. 15-65.
- (1960) «El mozárabe peninsular», M. ALVAR *et. alii* (eds.), *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, Madrid, CSIC, pp. 293-342.
- (1980) *Aproximació a la història de la llengua catalana*, Barcelona, Salvat.
- SANJUST, C. (2009) «L'obra del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes des de la seva fundació fins al s. XVI», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- SAN NICOLÁS, C. (2000) *El vocabulario de la pesca en el litoral de Cartagena*, Murcia, Ayuntamiento de Cartagena / Real Academia Alfonso X el Sabio.
- SANTAMARIA, J. (1915) *Narracions extraordinàries*, Barcelona.
- SANTANDREU, M. D. (2006) «La Vila de Berga a l'Edat Mitjana», tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- SANTARELLI, C. (2002) «L'ittionimia dialettale di Porto San Giorgio», *Quaderni di filologia e lingue romanze. Ricerche svolte nell'Università di Macerata*, terza serie, 17, pp. 5-93.
- SARALEGUI, C. (1985) «Caracterización lingüística de las hablas ribereñas de Navarra a través de un escrito de José M. Iribarren», *Rilce*, 1, pp. 113-136.
- SCHNEEGANS, F. E., ed. (1898) *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam*, Niemeyer.
- SECO *et alii* (1999) *Diccionario del español actual*, Madrid, Aguilar CÁTEDRA, Salamanca, Junta de Castilla y León, 1994.
- Sermones* = FERRER, V., *Sermones*, ed. P. M.
- SERNA, J. S. (1974) *Cómo habla la Mancha*, Albacete.
- SERRANO, Á. (1986) *El Diccionario Icue. Habla popular de Cartagena*, Murcia.
- SEVILLA, A. (1919) *Vocabulario murciano*, Murcia.
- SIESSO, J. (1714-1724) *Borrador de un diccionario de voces aragonesas*, ed. J. L. Aliaga, Saragossa, IFC, 2008.
- SIMON, A. & P. VILA (1998) *Cròniques del Rosselló*, Barcelona, Curial
- SOL, R. & M. C. TORRES (1978) *Lleida i el fet nacional (1878-1911)*, Barcelona, Edicions 62.

- SOLER, J. M. (1993) *Diccionario villenero*, Alacant, Diputació.
- STRAKA, G. (1979) «A propos des traitements de -ICU et -ICA dans les proparoxytons en français», *Les sons et les mots*, París, Klincksieck.
- TEJERO, E. (1983) *Toponimia de Ávila*, Ávila, Inst. Gran Duque de Alba.
- TERREROS, E. de (1787) *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes*, Madrid. *Tesoro = Libro del Tesoro. Girona, Catedral 2005*, ed. D. Prince, Madison, 1990.
- Tirante = Tirante El Blanco* (1511), ed. M. de Riquer, Madrid, Espasa, 1974.
- TLHA = ALVAR EZQUERRA, M. (2000) *Tesoro léxico de las hablas andaluzas*, Madrid, Arco.
- TORRA, M. (2004) «L'escriptura i el llibre a la Catalunya Central als ss. XIII i XIV», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- TORRA, P. (1640) *Thesaurus verborum ac phrasium*, Barcelona.
- TORRENS, I. (1890) *Lo endevinayre*, Manresa.
- VENY, J. (1978) *Els parlars. Síntesi de la dialectologia catalana*, Barcelona, Dupesa [Palma, 2002, 13^a ed.]
- (1979) «Catxel 'cardium edule', un nou mossarabisme del català», G. Holtus et alii (eds.), *La Corona de Aragón y las lenguas románicas. Miscelánea de homenaje para Germán Colón*, Tübingen, Gunter Narr, pp. 463-475.
- (1991) «Petges aragoneses en els dialectes catalans meridionals», *Mots d'ahir i mots d'avui*, Barcelona, Empúries, pp. 97-114.
- (1992) «De l'occità gronau al català garneu 'Trigla lyra'», *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica (Vancouver 1990)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 60-98.
- (1993) «Origine de l'ichtyonime hispanique BAILA 'dicentrarchus punctatus'», G. HILTY (ed.), *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes (Zürich 1992)*, 4, Tubinga, pp. 761-774.
- (2006) *Contacte i contrast de llengües idialectes*, València, Universitat de València.
- (2007 [2004]) «Aspectes d'iccionímia balear», dins J. M. Pons (ed.), *Actes del Sisè Congrès El nostre Patrimoni Cultural. El Patrimoni Marítim i Costaner*, Palma, pp. 15-29. [= *Estudis lingüístics mallorquins*, Mallorca, Moll, 2007, pp. 111-130, d'on citem.]
- (2007) «San(t) Antoni/ Sen(t) Antoni», *Estudis de llengua i literatura catalanes*, 55, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 215-239.
- (2008) «Le relazioni catalano-genovesi e il loro riflesso linguistico», V. Orioles & F. Toso (eds.), *Circolazioni linguistiche e culturali nello spazio mediterraneo*.

Miscellanea di studi, Recco/Gènova, Le Mani, pp. 397-417. [Trad. cat. dins J. VENY, *Per una història diatòpica de la llengua catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, pp. 28-42.]

— (2009) «Gal·licisme i aragonesisme en els significats catalans del 'filaberquí' *filaberquí*», *Estudis lingüístics valencians*, València, Universitat de València, pp. 203-214.

VITORINO, G. (1987) *Atlas lingüístico do litoral português. Fauna e flora (mapas e notas)*, Lisboa, Centro de Linguística da Universidade de Lisboa & Instituto Nacional de Investigação Científica.

WÜEST, J. (1979) *La dialectalisation de la Gallo-Romania*, Berna, Francke.

ZUFFEREY F. (1987) *Recherches linguistiques sur les chansonniers provençaux*, Genève, Droz.